

ΤΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ ΤΟΥ CAMBRIDGE

ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ
ROBERT AUDI

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ

Η ευρεία θετική αποδοχή της Πρώτης έκδοσης του λεξικού υπήρξε ικανοποιητική, ενώ τη στιγμή που γράφω βρίσκονται εν εξελίξει μια σειρά από μεταφράσεις, στα κινεζικά, στα ιταλικά, στα κορεατικά, στα ρωσικά και στα ισπανικά. Ωστόσο, το πεδίο της φιλοσοφίας έχει διευρυνθεί και, εκτός αυτού, έχω αντιληφθεί ότι, από διάφορες απόψεις, το *Φιλοσοφικό Λεξικό του Καίμπριτζ* μπορεί να εξυπηρετήσει καλύτερα τους αναγνώστες του. Το αποτέλεσμα είναι πλήθος από επιπλέον στοιχεία στα υπάρχοντα λήμματα, καθώς και η προσθήκη περίπου τετρακοσίων νέων λημμάτων. Στην εκτεταμένη αυτή κάλυψη συνεισέφεραν εξήντα νέοι συγγραφείς, με τους μισούς περίπου από αυτούς να βρίσκονται εκτός Βορείου Αμερικής.

Τα νέα λήμματα αφορούν σε ολόκληρο το φάσμα της φιλοσοφίας. Καταβάλαμε ιδιαίτερη προσπάθεια να διευρύνουμε την κάλυψη της ηπειρωτικής φιλοσοφίας, καθώς και επιμέρους πεδίων, όπου η ανάπτυξη είναι εξαιρετικά ταχεία, όπως της ηθικής, της φιλοσοφίας του νου και της πολιτικής φιλοσοφίας. Προσθέσαμε, επίσης, πολυάριθμες εσωτερικές παραπομπές μεταξύ λημμάτων. Πολλοί αναγνώστες διατύπωσαν την άποψη ότι οι παραπομπές συνιστούν ένα στοιχείο στο λεξικό το οποίο βρήκαν όχι μόνο πολύτιμο για τη βελτίωση της αρχικής τους κατανόησης ενός λήμματος, αλλά και ευπρόσδεκτο ως πηγή απρόσμενων συνδέσεων, καθώς και ως πρό(σ)κληση για αναζήτηση.

Εκτός της αναφοράς πολλών εν ζωή φιλοσόφων στο ευρετήριο, υπάρχει τώρα μια επιλεκτική αναφορά σε εν ζωή φιλοσόφους, στους οποίους αφιερώσαμε ξεχωριστά λήμματα. Εκτός πολύ λίγων εξαιρέσεων, η «μάλλον μικρή» αυτή ομάδα περιλαμβάνει μόνο στοχαστές ηλικίας εξήντα πέντε ετών και μεγαλύτερους. Ο περιορισμός αυτός υπαγορεύεται, εν μέρει, από τη δυσκολία παροχής μιας επαρκούς παρουσίασης των φιλοσόφων που εξακολουθούν να προάγουν ενεργώς τις θέσεις τους και κατέστησε αναγκαία την παράλειψη κάποιων από τους διακεκριμένους νεότερους φιλοσόφους οι οποίοι συνεχίζουν να επιφέρουν μείζονες αλλαγές στις απόψεις τους. Ακόμη και στην περίπτωση των πολύ πιο ηλικιωμένων στοχαστών, δεν προϋποθέτουμε ότι δεν θα υπάρξουν σημαντικές εξελίξεις, παρά μόνο μεγαλύτερη πιθανότητα να διακρίνει κανείς μια ολοκληρωμένη θέση η οποία δεν είναι πιθανόν να εγκαταλειφθεί.

Στο δύσκολο – και, με μια έννοια, ατελέσφορο – έργο του καθορισμού των λημμάτων για εν ζωή στοχαστές, αναζητήσαμε τη συμβουλή της Επιτροπής Σύνταξης, καθώς και άλλων πηγών. Οδηγός μας στάθηκε, επίσης, εν μέρει το εύρος αναφορών σε ορισμένους εν ζωή φιλοσόφους, στο οποίο οι συγγραφείς της Πρώτης έκδοσης στηρίχτηκαν. Με δεδομένη τη γενική στοχοθεσία του λεξικού, αλλά και το ευρύ κοινό στο οποίο απευθύνεται, το οποίο περιλαμβάνει πολλούς αναγνώστες εκτός του πεδίου της φιλοσοφίας, κατά την επιλογή το βάρος έπεσε σε συγγραφείς στους οποίους θα ήθελαν να ανατρέξουν πολλοί *μη φιλόσοφοι*, ενώ σχετικό βάρος δόθηκε και στη μέριμνα για ποικιλία. Σε συμφωνία με τη γενική στοχοθεσία του έργου και τα ποικίλα ενδιαφέροντα των αναγνωστών του, αποφασίσαμε να μην αναλάβουμε το μεγάλο έργο της κάλυψης των εν ζωή στοχαστών που συνεισέφεραν σε εξαιρετικά εξειδικευμένα πεδία – όπως είναι η λογική, η θεωρία των υπολογιστών ή μεγάλο μέρος της θεωρίας της επιστήμης –, είτε των φιλοσόφων, η κύρια συνεισφορά των οποίων εντοπίζεται στην Ιστορία της φιλοσοφίας. Ωστόσο, στα πε-

δία αυτά υπάρχουν πολλοί σημαντικοί φιλόσοφοι. Κάποιοι από αυτούς αναφέρονται στο ευρετήριο στο οποίο καταλογογραφούνται, επίσης, πολλοί από τους στοχαστές που αναφέρονται από έναν ή περισσότερους συγγραφείς του λεξικού, αλλά δεν συνιστούν αντικείμενο ξεχωριστών λημμάτων.

Λαμβάνοντας υπόψη τις αντιδράσεις από αναγνώστες της Πρώτης έκδοσης, προσπαθήσαμε να κάνουμε όσο το δυνατόν περισσότερα, χωρίς να επεκτείνουμε την ύλη του λεξικού, ώστε να γίνει ιδιαίτερος πολυσέλιδο ως επίτομο έργο. Οι αντιδράσεις εκείνες που ήταν θετικές υπήρξαν τόσο πολλές που, αν και πολλά από τα προϋπάρχοντα λήμματα αναθεωρήθηκαν, προσπαθήσαμε να επιφέρουμε βελτιώσεις στο βιβλίο, κυρίως προσθέτοντας νέα λήμματα. Κάποιοι, λίγοι, αναγνώστες εξέφρασαν την απορία ή την απογοήτευσή τους για την απουσία βιβλιογραφίας στο τέλος κάθε λήμματος. Γενικά, έχουμε αναφορές σε πρωτογενή έργα του στοχαστή που παρουσιάζεται ή, σε ορισμένες περιπτώσεις, σε δευτερεύοντα έργα που αξίζει αυτά καθ' εαυτά να επισημανθούν από μόνα τους. Εν προκειμένω, η πολιτική μας διαμορφώνεται εν μέρει από ποικίλους περιορισμούς χώρου και, ειδικά δεδομένων αυτών, από μια επιθυμία να αποφύγουμε να κατευθύνουμε τους αναγνώστες σε πηγές που δεν είναι επαρκώς αντιπροσωπευτικές ή σε έργα που ενδέχεται σύντομα να καταστούν απαρχαιωμένα. Βασίζεται, επίσης, σε μια αίσθηση της διαφοράς μεταξύ ενός λεξικού και μιας εγκυκλοπαίδειας. Έστω και αν η διαφορά αυτή δεν είναι απολύτως σαφής, ένα λεξικό παρέχει, πάνω από όλα, ορισμούς, ενώ οι εγκυκλοπαίδειες έχουν κυρίως πληροφοριακό, ιστορικό και βιβλιογραφικό χαρακτήρα. Ένα λεξικό αποσαφηνίζει τις βασικές έννοιες με τρόπο που δεν χρειάζεται να γίνει από τις εγκυκλοπαίδειες. Πράγματι, κάποιες εγκυκλοπαίδειες δεν γίνονται άριστα κατανοητές παρά με τη βοήθεια ενός καλού λεξικού, ενώ ορισμένες, χωρίς το συγκεκριμένο βοήθημα, είναι δύσκολο ακόμη και να διαβαστούν.

Όπως και στην Πρώτη έκδοση, θα ήμουν ευτυχής αν λάμβανα σχόλια ή διορθώσεις, και θα προσπαθώ να τα αρχειοθετήσω και να τα αποστείλω στους αντίστοιχους συγγραφείς. Πολλοί από τους συγγραφείς του *Φιλοσοφικού Λεξικού της Οξφόρδης*, όπως και κάποιοι από τους προσεκτικούς αναγνώστες, πρότειναν διορθώσεις, οι περισσότερες εκ των οποίων ακολουθήθηκαν ή ελήφθησαν υπόψη κατά την προετοιμασία αυτής της έκδοσης. Οφείλω να επαναλάβω ότι, όπως και στην περίπτωση της Πρώτης έκδοσης, αυτά τα έτη της εντατικής εργασίας με μια επίλεκτη ομάδα από τους καλύτερους φιλοσόφους στον κόσμο μού έδωσαν μια έντονη αίσθηση ότι ο κλάδος της φιλοσοφίας διαθέτει μεγάλη ζωντάνια και διανοητική ενέργεια. Τόσο στους συγγραφείς όσο και στους συμβούλους διέκρινα μια ακλόνητη αφοσίωση στη λόγια εργασία, μια ακατάβλητη μέριμνα για την ακρίβεια και το θεωρητικό βάθος, μια πληθωρική φιλοσοφική φαντασία και μια πιστότητα στα υψηλά πρότυπα, η οποία θριαμβεύει επί των γοητευτικών συχνά ρευμάτων των σχολών, των κοινών τόπων ή των πολεμικών. Ίσως δεν αρμίζω εκ μέρους μου να αφιερώσω κάπου ένα συλλογικό έργο αυτού του είδους, αλλά, αν το έκανα, θα το αφιέρωνα στους συγγραφείς, με την ελπίδα ότι αυτό θα ανταποδώσει ως αντίδωρο, στους ίδιους αλλά και στους αναγνώστες, μέρος της ευχαρίστησης που προσέφερε σ' εμένα η επιμέλεια του λεξικού.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Κατά τη δημιουργία αυτού του λεξικού σε ένα διάστημα πολλών ετών επωφελήθηκα από σχόλια και αντιδράσεις που δεν είναι δυνατόν να θυμηθώ στο σύνολό τους και ζητώ συγγνώμη από όλους όσους τυχόν παραλείπονται στο πλαίσιο της οφειλόμενης ευγνωμοσύνης.

Στην Επιτροπή Σύναξης αξίζουν εγκάρδιες ευχαριστίες για την επιλογή των νέων λημμάτων και των νέων συγγραφέων. Θα ήθελα ιδιαίτερος να ευχαριστήσω τους William P. Alston, Arthur W. Burks, Fred Dretske, Terence Irwin, τον εκλιπόντα Norman Kretzmann, τους John Lucas, Sally McConnel-Ginet, Alexander Nehamas, Onora O'Neill, John Perry, Richard Rorty, John Searle, Raimo Tuomela και Baas von Fraassen, πολλοί εκ των οποίων συνεισέφεραν επανειλημμένως με σχόλια ή με συμβουλές. Οι εκδοτικές συμβουλές του Terence Moore, υπεύθυνου εκδόσεων στο Cambridge University Press, και οι τακτικές μου συζητήσεις μαζί του σχετικά με ζητήματα πολιτικής και σχεδιασμού υπήρξαν ανεκτίμητα πολύτιμες. Η έκδοση του λεξικού δεν θα ήταν δυνατή χωρίς τη συνεισφορά του.

Η Δεύτερη έκδοση επωφελήθηκε από τις συμβουλές πολλών άλλων, στους οποίους περιλαμβάνονται ορισμένοι οι οποίοι βοήθησαν στην προετοιμασία της Πρώτης έκδοσης. Μεταξύ αυτών είναι οι John Corcoran, Gary Cutting, George Schuman, Kwong-loi Shun και Keith Yandell: όλοι τους συνεισέφεραν με εκδοτικές συμβουλές και συνέστησαν την προσθήκη συγκεκριμένων λημμάτων στα πεδία της φιλοσοφικής εργασίας τους, ή την αναθεώρηση κάποιων άλλων. Στον John Corcoran οφείλεται πολύ μεγάλο χρέος για τον εντοπισμό, αλλά και τη συμπλήρωση κενών. Επίσης, σχόλια και συμβουλές παρείχαν περισσότεροι από όσους μπορώ να αναφέρω. Σ' αυτούς περιλαμβάνονται οι εξής: Margaret Atherton, Claudio de Almeida, Lynne Rudder Baker, Joseph Bien, Noël Carroll, Roger Crisp, Wayne Davis, Philip Gasper, Berys Gaut, Lenn Goodman, Paul Griffiths, Oscar Haac, Mike Harnish, John Heil, Brad Hooker, Patricia Huntington, Dale Jacqueline, Robert Kane, George Kline, Manfred Kuehn, Steven Kuhn, Brian McLaughlin, William Mann, Ausonio Marras, Al Martinich, Alfred Mele, Joseph Mendola, David W. Miller, Paul Moser, James Murphy, Louis Pojman, William Prior, Wesley Salmon, Mark Sainsbury, Charles Sayward, Jerome Schneewind, Calvin Schrag, David Sedley, Roger Shiner, Marcus Singer, Brian Skyrms, M.A. Stewart, William Wainwright, Paul Weirich, και ειδικά οι Hugh McCann, Ernest Sosa και J.D. Trout.

Οι ευσυνείδητοι κριτές, καθώς και οι συνάδελφοι και οι αναγνώστες που συνεισέφεραν σχόλια, με βοήθησαν στη διεύρυνση και στην αναθεώρηση της Πρώτης έκδοσης. Από τους αναγνώστες – κυρίως τους φιλοσόφους – θέλω να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τους Alasdair McIntyre, Ruth Marcus, Dan Mueller, Eleonore Stump και Mark von Roojen.

Τεχνική και εκδοτική βοήθεια προσέφεραν πολλοί. Στον εκδοτικό οίκο βοήθησαν ή συνεισέφεραν με συμβουλές οι Michael Agnes, Janis Bolster – που επέβλεψαν την όλη διαδικασία διόρθωσης των δοκιμίων –, Alan Gold, Kenneth Greenhall, Cathy Hennessy, Nicholas Mirra, Christine Murray, Gwen Seznec, και άλλοι. Ο M. Havighurst ανέλαβε και πάλι το κύριο έργο της αντιγραφής για την έκδοση. Η ικανή και επίπονη εργασία του προσέφερε μεγάλη βοήθεια σε όλες τις φάσεις. Η Allison Nespor και οι βοηθοί μου στο Τμήμα Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο της Νεμπράσκα (Λίνκολν) Jonathan Evans και Xiaomei Yang συνέβαλαν επίσης. Η υποστήριξη του Πανεπιστημίου της Νεμπράσκα και των συναδέλφων μου στο Τμήμα Φιλοσοφίας υπήρξε απαραίτητη. Είμαι, επίσης, ευγνώμων για τη βοήθεια από το Τμήμα Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Σάντα Κλάρα κατά τη διάρκεια της παραμονής μου ως Distinguished Professor of the College of Arts and Sciences το 1999.

Όπως και στην περίπτωση της Πρώτης έκδοσης, οφείλω ανυπολόγιστο χρέος στην οικογένειά μου. Η γυναίκα μου, Marie-Louise, μου προσέφερε συμβουλές για φιλολογικά ζητήματα και ζητήματα που αφορούσαν στα κείμενα, αλλά και με βοήθησε στην οργάνωση των αρχείων και ορισμένων από τις πολλές επιστολές των συγγραφέων. Εκείνη και τα παιδιά μου ανέχτηκαν αδιαμαρτύρητα τα προβλήματα που είναι αναπόφευκτα κατά τη Δεύτερη έκδοση ενός έργου αυτού του φάσματος.

Robert Audi
Λίνκολν, Νεμπράσκα
Ιούνιος 1999

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΚΔΟΤΩΝ

Κατά τη μακρόχρονη ιστορία του εκδοτικού μας οίκου, υπήρξαν βιβλία για την έκδοση των οποίων απαιτήθηκε υψηλό κόστος, χρόνος, ειδικοί συνεργάτες και έντονος προβληματισμός, ώστε να αναζητηθούν και να επιλεγούν οι καλύτερες λύσεις σε ό,τι αφορά στην τελική μορφή του κειμένου.

Στο βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας ξεπεράσαμε κάθε προηγούμενο. Από τη στιγμή που κλείσαμε τη συμφωνία μέχρι την έκδοσή του έχουν περάσει δέκα χρόνια. Τα λήμματα χωρίστηκαν σε θεματικές ενότητες και η μετάφραση ανατέθηκε σε δεκαέξι εξειδικευμένους μεταφραστές. Για αρκετά λήμματα απαιτήθηκε η συνεργασία ομάδας μεταφραστών, γιατί κρίναμε απαραίτητο να βρεθούν οι ακριβείς νοηματικές αποχρώσεις.

Όλα τα λήμματα τέθηκαν υπό την εποπτεία των δύο βασικών επιστημονικών συνεργατών μας, ώστε να ελεγχθεί η μετάφραση και να ενοποιηθούν ως προς την ουσία και το ύφος.

Οι συνεργάτες, στον εκτεταμένο πρόλογο που ακολουθεί, περιγράφουν τη διαδικασία που ακολουθήθηκε και δίνουν στον αναγνώστη χρήσιμες οδηγίες για πληρέστερη κατανόηση των ποικίλων φιλοσοφικών εννοιών που δημιούργησε το ανθρώπινο πνεύμα από την προϊστορία μέχρι τη σημερινή εποχή.

Το κάθε λήμμα συνιστά μια ευθύνοπη αλλά περιεκτική σύνθεση μιας φιλοσοφικής έννοιας ή ενός προσώπου, έτσι που να συγκροτεί από μόνο του μια σύνομη πραγματεία. Κατά συνέπεια, ο αναγνώστης μπορεί να χρησιμοποιήσει το λεξικό για να περιηγηθεί και να ταξιδεύσει στις πολλές και ποικίλες σχολές σκέψης οι οποίες έχουν επηρεάσει, ή και καθορίσει, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό τη ζωή ανθρώπων, εθνών και πολιτισμών.

*Κάτια Λεμπέση
Ενάγγελος Παπαθανασόπουλος*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΕΠΙΜΕΛΗΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Για την ολοκλήρωση της ελληνικής έκδοσης του *Φιλοσοφικού Λεξικού του Κάιμπριτζ*, ενός διεθνώς καταξιωμένου βιβλίου αναφοράς, απαιτήθηκαν αρκετά χρόνια. Αρχικά, τα λήμματα κατανεμήθηκαν σε θεματικές περιοχές και η μετάφραση, καθώς και μια πρώτη επιμέλειά τους, ανατέθηκε σε επιστήμονες εξοικειωμένους με την ειδική ορολογία της κάθε περιοχής. Ωστόσο, έγινε σύντομα σαφές ότι θα ήταν απαραίτητη μια συνολική επεξεργασία των κειμένων, ώστε να επιτευχθεί η εναρμόνιση των διαφορετικών αποδόσεων και, κατά το δυνατόν, η ομοιογενοποίηση του ύφους. Στη σύντομη αυτή εισαγωγή θα επιχειρήσουμε να περιγράψουμε τις σημαντικές δυσκολίες που αντιμετωπίσαμε και θα αναφερθούμε στη μεθοδολογία την οποία ακολουθήσαμε, καθώς και στις βασικότερες συμβάσεις που υιοθετήσαμε, δίνοντας ορισμένα αντιπροσωπευτικά παραδείγματα λύσεων τις οποίες επιλέξαμε. Τέλος, θέλουμε να διατυπώσουμε και κάποιες γενικές σκέψεις για τη σωστή προσέγγιση της μετάφρασης του *Φιλοσοφικού Λεξικού του Κάιμπριτζ* και για την αξιοποίησή του από την ελληνική φιλοσοφική κοινότητα και όχι μόνο.

Όσον αφορά στα κύρια ονόματα, αρχική μας πρόθεση ήταν να καταγράψουμε τη φωνητική απόδοσή τους στα νέα ελληνικά. Ωστόσο, σε αρκετές περιπτώσεις ονομάτων, τόσο από οικείες όσο και από λιγότερο οικείες γλώσσες, όπως τα κινεζικά ή τα αραβικά, διαπιστώσαμε ότι ήταν εξαιρετικά δύσκολη η εξακρίβωση της σωστής προφοράς τους. Ως εκ τούτου, αποφασίσαμε να περιοριστούμε στην πιστή αναπαραγωγή τους με λατινικούς χαρακτήρες από την πρωτότυπη αγγλική έκδοση, με εξαίρεση τα κύρια ονόματα φιλοσόφων και επιστημόνων στους οποίους αφιερώνονται ειδικά λήμματα. Μεταφέραμε στα ελληνικά τους τίτλους φιλοσοφικών έργων και διατηρήσαμε σε παρενθέσεις και τον πρωτότυπο τίτλο σημαντικών έργων της Ιστορίας της φιλοσοφίας, όπως, λόγου χάριν, *Κριτική του καθαρού Λόγου* (*Kritik der reinen Vernunft*).

Φυσικά, τα πλέον σοβαρά προβλήματα παρουσιάστηκαν κατά τη μετάφραση τεχνικών όρων που απασχολούν πολύ συχνά όλους όσοι επιχειρούν να μεταφέρουν στη γλώσσα μας κείμενα γραμμένα στα αρχαία ελληνικά, στα λατινικά και στις κυριότερες γλώσσες της δυτικής φιλοσοφικής παράδοσης. Εξετάσαμε τις ήδη υπάρχουσες εναλλακτικές αποδόσεις, συζητήσαμε το ενδεχόμενο νέων βελτιωτικών επιλογών και, σε πολλές περιπτώσεις, αφού επιλέξαμε την επικρατέστερη, κατά τη γνώμη μας, εκδοχή, παραθέτουμε μέσα σε αγκύλες και ορισμένες επιπλέον από τις συνηθέστερες δόκιμες μεταφράσεις που μπορεί να συναντήσει και να προτιμήσει να χρησιμοποιήσει ο αναγνώστης. Δεν επιμείνουμε στην αποκλειστική χρήση της πρώτης μας επιλογής για κάποιους όρους σε όλα τα λήμματα, χάριν της εντελούς συνέπειας και ομοιογένειας, γιατί πιστεύουμε ότι διαφορετικές αποδόσεις ταιριάζουν καλύτερα σε συγκεκριμένα συμφραζόμενα. Βέβαια, η λεπτομερής δικαιολόγηση της κατά περίπτωση προτίμησής μας θα προϋπέθετε ερμηνευτικά σχόλια και εκτενή φιλοσοφική ανάλυση που δεν ήταν δυνατόν να συμπεριληφθούν στην παρούσα έκδοση του λεξικού. Εκτός από την εφαρμογή κριτηρίων επάρκειας και σαφήνειας σε ό,τι αφορά στη φιλοσοφική κατανόηση, καθώς και στη συμμόρφωση με περιορισμούς γραμματικής ορθότητας και υφολογικής ακρίβειας, αισθανθήκαμε την υποχρέωση να μην αγνοήσουμε και τη μεταφραστική παράδοση της νεότερης και της σύγχρονης γραμματείας μας. Στη σύντομη εισαγωγή μας μπορούμε μόνο ενδεικτικά να αναφέρουμε μερικούς από τους όρους που μας προβληματίσαν ιδιαίτερα.

Για το *intentionality* (*intentional*) δώσαμε προτεραιότητα στο *προθετικότητα* (*προθετικό*), αλλά αναφέρομε και το καθιερωμένο σε συμφραζόμενα φαινομενολογικών αναλύσεων *αποβλεπτικότητα* (*αποβλεπτικό*) και το γνωστό από το χώρο της θεωρίας της λογοτεχνίας και της λογοτεχνικής κριτικής *προθεσιακό* (κατά την απόδοση του *intentional fallacy* ως *προθεσιακής πλάνης*).

Κατά τη μετάφραση του όρου *substance* (*substantia*) τονίσαμε την αρχική αντιστοιχία με την αριστοτελική *ουσίαν**, υιοθετώντας το νεολογισμό *ουσιότητα* για το *essence* (*essentia*), που ανάγεται στο αριστοτελικό **το τι ην είναι**. Ωστόσο, δεχόμαστε και την ευρέως διαδεδομένη χρήση των αποδόσεων *υπόσταση* και *ουσία*, αντίστοιχα για τα *substance* και *essence*, κυρίως για κείμενα της νεότερης ευρωπαϊκής φιλοσοφίας, όπου δεν υπάρχει κίνδυνος σύγχυσης της χρήσης του όρου *υπόσταση*, με τη σημασία της πραγμάτωσης ή έκφρασης που του προσέδιδαν νεοπλατωνικοί και χριστιανοί συγγραφείς.

Ανάμεσα στους πλέον επικίνδυνους σκοπέλους στους οποίους προσκρούουν τα τελευταία χρόνια τα μεταφραστικά εγχειρήματα στο πεδίο της φιλοσοφίας της γλώσσας, αξίζει να αναφερθούν οι ομάδες όρων *sense, meaning, reference* (*Sinn, Bedeutung, Bezugnahme*, στα γερμανικά) και *sentence, statement, proposition*. Ύστερα από μελέτη των τρεχουσών αποδόσεων τις οποίες αποδέχονται οι περισσότεροι φιλόσοφοι και μεταφραστές και κατόπιν πολλών συζητήσεων με ειδικούς συναδέλφους, καταλήξαμε στο *νόημα* για το *sense* και το *σημασία* για το *meaning* (*αναφορά* για το *reference*). Ωστόσο, υπάρχουν χρήσεις όπου δεν μπορούσαμε παρά να υιοθετήσουμε ήδη καθιερωμένες λύσεις, όπως στην έκφραση *the meaning of life*, η οποία μεταφράζεται ως το *νόημα της ζωής*. Προκρίνουμε το *νοηματικό περιεχόμενο* για το *proposition* (που παραπέμπει στο *λεκτόν** των στωικών), το *δήλωση ή δηλωτική πρόταση* για το *statement* και το *πρόταση* για το *sentence*: σε συμφραζόμενα, ωστόσο, όπου το *proposition* δεν έχει τεχνική σημασία, χρησιμοποιούμε και το απλό *πρόταση*.

Για το *mind* (*esprit, Geist*), ανάλογα με τα συμφραζόμενα, επιλέγουμε ως πρώτη λύση το *νοῦς* ή *πνεῦμα*, όπως σε συζητήσεις για σχέσεις *νοῦ* και *σώματος* ή για *φιλοσοφία του νοῦ* ή για τη *φαινομενολογία του πνεύματος*, και ο αναγνώστης καλείται να διερευνήσει τις έννοιες όπως παρουσιάζονται στις σχετικές αναλύσεις στο πλαίσιο των λημμάτων.

Επίσης, ένα παράδειγμα πολλαπλών εναλλακτικών αποδόσεων που παραθέτουμε αφορά στην περιγραφή των διαφόρων *ομιλιακών ενεργημάτων* (*speech-acts* – όρος που έχει αποδοθεί από γλωσσολόγους και ως *λεκτικές πράξεις*), ως *λεκτικών, ενδολεκτικών* και *περιλεκτικών* (*λεκτικών, ελλεκτικών, προσλεκτικών* ή *φραστικών, εμφραστικών, διεκφραστικών*, κ.ο.κ.), σημειώνοντας, έτσι, μια ποικιλία όρων διαθέσιμων στην ελληνική βιβλιογραφία, αντίστοιχα για τους αγγλικούς *locutionary, illocutionary, perlocutionary*.

Οι λέξεις της αρχαίας ελληνικής τυπώνονται με πλάγια στοιχεία και έναν ανωφερή αστερίσκο, ενώ όταν οι λέξεις αυτές είναι περισσότερες από μία αστερίσκος τίθεται και πριν από την πρώτη λέξη. Στο τέλος κάθε λήμματος σημειώνονται τα αρχικά του συγγραφέα και του μεταφραστή (λόγου χάριν: D.Bo./Δ.Χ.). Μέσα σε αγκύλες έχουν σημειωθεί διευκρινιστικές παρεμβάσεις των συγγραφέων που αφορούν σε πραγματολογικά ζητήματα ορολογίας ή ζητήματα χρονολογιών. Με πλάγια στοιχεία τυπώνονται όροι, φράσεις και εκφράσεις που προέρχονται από τα λατινικά, τα γερμανικά, τα κινεζικά και τα σανσκριτικά. Διατηρήσαμε τη γραφή στα ελληνικά για τα κύρια ονόματα που αναφέρονται στα λήμματα (λόγου χάριν: μηχανή Τιούρινγκ) σε όλες τις σχετικές αναφορές στο πλαίσιο του λεξικού.

Τέλος, για να διευκολύνουμε στην αναζήτηση των λημμάτων και να συνεισφέρουμε ώστε να γίνει το λεξικό περισσότερο εύχρηστο, προσθέσαμε στο τέλος του κυρίου σώματος έναν κατάλογο όρων, όπου σημειώνονται όλοι οι όροι του λεξικού με λατινικούς χαρακτήρες και παρατίθεται η μετάφραση που επιλέξαμε στη γλώσσα μας.

Το *Φιλοσοφικό Λεξικό του Καίμπριτζ*, όπως και κάθε λεξικό, έχει τους αναπόφευκτους περιορισμούς του. Όσον αφορά στην περιγραφική και στην πληροφοριακή του διάσταση, παρά τις επανειλημμένες επανεκδόσεις, είναι φυσικό να απαιτούνται πάντοτε συμπληρώσεις και διορθώσεις. Για τούτο, προσπαθήσαμε να προβούμε σιωπηρά στην απαραίτητη ενημέρωση σε όσα σημεία υπήρχαν προφανή κενά, κυρίως στα λήμματα τα σχετικά με φιλοσόφους που έχουν αποβιώσει τα τελευταία χρόνια (από τη Δεύτερη έκδοση του *Λεξικού* [1999–¹¹2006] μέχρι το 2011). Ως προς τις κανονιστικές μας προτάσεις, έχουμε επίγνωση του ενδεχόμενου γενικότερων αντιρρήσεων για τη μεθοδολογία μας και επιμέρους ενστάσεων για τις συ-

γκεκριμένες λύσεις τις οποίες έχουμε επιλέξει. Ωστόσο, θα καλωσορίσουμε αυτές τις αντιρρήσεις και ενστάσεις, στο βαθμό που είναι καλοπροαίρετες και μπορούν να μας βοηθήσουν να προχωρήσουμε σε αναθεωρήσεις και διορθώσεις σε επόμενη έκδοση. Το συγκεκριμένο λεξικό δεν διεκδικεί το αλάθητο, ούτε στην πρωτότυπη ούτε στη μεταφρασμένη μορφή του. Θα πάρει τη θέση του ανάμεσα στα ήδη υπάρχοντα στη χώρα μας φιλοσοφικά λεξικά, θα μελετηθεί, θα κριθεί, θα συγκριθεί με αυτά και ελπίζουμε ότι θα αποτελέσει την αφορμή για έναν δημιουργικό διάλογο που δεν θα αφορά μόνο σε μεταφρασεολογικά, αλλά και σε ουσιώδη φιλοσοφικά ζητήματα.

Με τούτη τη βάσιμη ελπίδα, καταθέτουμε το προϊόν της πρώτης προσπάθειάς μας να μεταφέρουμε με υπεύθυνο τρόπο ένα σύνθετο και υψηλών αξιώσεων έργο στη γλώσσα μας, απευθύνοντας τις ευχαριστίες μας σε όλους όσοι συνέβαλαν στο εγχείρημα της έκδοσης, στους αρχικούς συνεργάτες και στους συναδέλφους που μας συμπαράσταθηκαν πρόθυμα κάθε φορά που χρειάστηκε να ζητήσουμε τη συμβουλή τους.

*Στέλιος Βιρβιδάκης
Γιώργος Ξηροπαϊδης*

A

αβατάβ [avatar], από το σανσκριτικό *avatāra*. Στην ινδουιστική σκέψη, οιαδήποτε από τις επανειλημμένες «καθόδους» του Υπέρτατου Όντος στον φυσικό κόσμο υπό μορφή ζώου, ανθρώπινου πλάσματος ή συνδυασμού των δύο, προκειμένου να καταπολεμήσει το κακό και να επαναφέρει την τάξη. Ταυτιζόμενες κατ' εξοχήν με τις ενέργειες του θεού Βιονού, αυτές οι είσοδοι στον κόσμο υποδεικνύουν ότι ο Βιονού ως κύριος πρόκειται να διορθώσει τον κύκλο του κάρμα. Η πρωιμότερη αναφορά του βρίσκεται στην *Μπαγκαβάτ Γκίτα* (150 π.Χ.), όπου ο Κρίσνα λέει ότι όποτε το ντάρμα φθίνει, αυτός ενσαρκώνεται πάλι και πάλι για να καταστρέψει τους φαύλους και να στηρίξει το καλό. Μεταγενέστεροι κατάλογοι των *αβατάβ* του Βιονού παραθέτουν είκοσι και πλέον ενσαρκώσεις, με σπουδαιότερα παραδείγματα τον Κρίσνα και τον Βούδα. Η συμπεριληψη στον κατάλογο σημαντικών τοπικών θεοτήτων τις έσυρε στη σφαίρα επιρροής των πιστών του Βιονού, και σήμερα μπορούν να συμπεριλαμβάνονται ακόμη και ο Ιησούς ή ο Μωάμεθ. Σύγχρονοι φιλόσοφοι, όπως ο Ραντακρίσναν (Radhakrishnan, 1888-1975), επανερμηνεύουν την έννοια κατά μη θεϊστικό τρόπο ταυτίζοντας την ιδέα του *αβατάβ* με ένα ανθρώπινο ον που έχει επιτύχει φώτιση. R.N.Mi. / Φ.Τ.

Αβδηρίτες [Abderites]. Ο λόγος για τους αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους Λεύκιππο και Δημόκριτο, τους δύο φιλοσόφους που πρώτοι ανέπτυξαν τον ατομισμό. Μολονότι τα Αβδηρα της Θράκης (Βόρεια Ελλάδα) ήταν πατρίδα τριών προσωκρατικών φιλοσόφων – του Λεύκιππου, του Δημόκριτου και του Πρωταγόρα –, οι όροι «Αβδηρίτες» και «Σχολή των Αβδηρών» αναφέρονται μόνο στον Λεύκιππο και στον Δημόκριτο. Μπορούμε έτσι να διακρίνουμε τον πρώιμο ελληνικό ατομισμό από την

επικούρεια φιλοσοφία, η οποία αποτελεί τη μετέπειτα μορφή του ατομισμού και αναπτύχθηκε από τον Επίκουρο τον Αθηναίο. Η σύγχρονη χρήση του όρου δεν είναι κατάλληλη υπό την εξής έννοια: στην αρχαιότητα, ο όρος «Αβδηρίτης, -αι», χρησιμοποιείτο ως συνώνυμος του όρου «ανήτοχος», όχι προς απαξίωση κάποιου από τους τρεις φιλοσόφους των Αβδηρών, αλλά ως προσβολή που παραπέμπει στη ματαιόδοξη συμπεριφορά των κατοίκων του συγκεκριμένου τόπου. **Βλ. επίσης** ΑΡΧΑΙΑ ΑΤΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ, ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ.

A.P.D.M. / Α.Σ.

Αβελάρδος, Πέτρος [Abelard, Peter], στα γαλλικά: Pierre Abailard ή Abélard (1079-1144). Γάλλος θεολόγος, τα έργα του οποίου, ιδιαίτερα το *Theologia Christiana*, συνιστούν μία από τις πλέον εντυπωσιακές προσπάθειες του Μεσαίωνα στη χρησιμοποίηση τεχνικών της λογικής, προκειμένου να ερμηνευτούν τα χριστιανικά δόγματα. Γεννήθηκε από μια οικογένεια κατώτερων ευγενών στη Βρετάνη και σπούδασε λογική και θεολογία υπό την επίβλεψη ορισμένων εκ των επιφανέστερων διδασκάλων των αρχών του 12ου αιώνα, συμπεριλαμβανομένων του Roscelin, του Γουίλλιαμ του Σαμπώ και του Άνσελμου της Λαόν. Ταχύτατα ξεπέρασε τους διδασκάλους του στη λογική και προσέκλυσε σπουδαστές απ' όλη την Ευρώπη. Οι εφορμήσεις του στο χώρο της θεολογίας έγιναν αποδεκτές με μικρότερο ενθουσιασμό. Οι αντιλήψεις του για την Τριάδα καταδικάστηκαν δύο φορές ως αιρετικές. Ο Αβελάρδος διήγε δραματικό βίο που τονίζονταν από πικρές διαμάχες με τους αντιπάλους του και μ' έναν επικίνδυνο όσο και φημισμένο ερωτικό δεσμό με την Ελοΐζα (1117). Στο αυτοβιογραφικό του έργο *Historia calamitatum* διηγείται πολλά στοιχεία από αυτή την ιστορία.

Τα δύο σημαντικότερα έργα του Αβελάρδου στη λογική είναι το *Logica ingredientibus* και το *Dialectica*. Στις πραγματείες αυτές, όπως και σε άλλες, είναι ο πρώτος σχολαστικός του Μεσαίωνα που κάνει πλήρη χρήση του *Περί ερμηνείας* του Αριστοτέλη και των σχολίων του Βοήθιου σ' αυτό, προκειμένου να αναπτύξει μια εξεζητημένη θεωρία για τη σημασία των λέξεων και των προτάσεων. Η θεωρία διακρίνει τη σημασία μιας έκφρασης τόσο από το τι ονοματοδοτεί η έκφραση όσο και από την ιδέα στο νου του ομιλητή που συνδέεται με την έκφραση. Ο Αβελάρδος επιτρέπει κάποιο ρόλο για τις νοητικές εικόνες κατά τη διαδικασία του σκέπτεσθαι, προσεχτικά όμως αποφεύγει να ισχυριστεί πως αυτές συνιστούν το περιεχόμενο των λέξεων. Στο σημείο αυτό έχει πλήρη επίγνωση των παγίδων των υποκειμενιστικών θεωριών του νοήματος. Οι θετικοί του κανόνες για το τι υποδηλώνουν οι λέξεις είναι στενά συνδεδεμένοι με τις απόψεις του για τη σημασιοδότηση των προτάσεων και των καθολικών εννοιών. Για τον Αβελάρδο οι προτάσεις είναι φράσεις που είτε είναι αληθείς είτε ψευδείς· τα λεγόμενά τους (τα δικά τους *dicta*) είναι ό,τι σημαίνουν, και τα *dicta* είναι οι πρωταρχικοί φορείς της αληθείας ή του ψεύδους. Ο Αβελάρδος ανέπτυξε μια ιδιοφυή προτασιακή λογική, την πρώτη μετά τους στωικούς. Μια καθολική έννοια, από την άλλη μεριά, είναι ένα κοινό ουσιαστικό ή επίθετο, και το περιεχόμενό της είναι ό,τι υποδηλώνει και το ρήμα μέσα σε μια πρόταση. Είναι ένα είδος κολοβωμένου *dictum*, το οποίο ο Αβελάρδος ποικιλοτρόπως ονόμαζε *status*, φύση ή ιδιότητα. Ούτε το *status* ούτε τα *dicta* είναι πράγματα, έλεγε ο Αβελάρδος, αλλά αντικείμενα της σκέψης ανεξάρτητα από το νου. Ο Αβελάρδος άσκησε σφοδρή επίθεση στις ρεαλιστικές θεωρίες των καθολικών εννοιών, όμως η άποψή του ότι οι καθολικές έννοιες είναι λέξεις, δεν σήμαινε πως αρνιόταν την αντικειμενικότητα της γνώσης που έχουμε για τον κόσμο.

Οι θεωρίες του Αβελάρδου στη λογική και στην οντολογία πήγαν παραπέρα από τις παραδοσιακές ιδέες που είχαν διοχετευτεί από τον Αριστοτέλη μέσω της διαμεσολάβησης των ύστερων αρχαίων σχολιαστών, ειδικότερα του Βοήθιου. Θα μπορούσαν να σχηματιστούν στη βάση μιας ριζικά νέας σύνθεσης στη λογική της Δύσης, όμως μόλις το μεγαλύτερο μέρος του αριστοτελικού έργου έγινε διαθέσιμο στη Δυτική Ευρώπη

κατά τον 12ο αιώνα, το ενδιαφέρον μετατοπίστηκε προς την αφομοίωση αυτού του ήδη επεξεργασμένου συστήματος ιδεών. Συνεπώς, η επίδραση του Αβελάρδου στην Ύστερη σχολαστική σκέψη, μολονότι αξιομνημόνευτη, δεν είναι τόσο σπουδαία όσο θα ανέμενε κάποιος, δοθέντος της οξυδέρκειας και της αυθεντικότητας των αντιλήψεών του. **Βλ. επίσης ΒΟΗΘΙΟΣ, ΡΟΣΚΕΛΙΝΟΣ, ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΙΣΜΟΣ.**
M.M.T. / Γ.Μ.

Αβενάριους, Ρίχαρντ [Avenarius, Richard] (1843-1896). Γερμανός φιλόσοφος που γεννήθηκε στο Παρίσι και σπούδασε στο Πανεπιστήμιο της Λειψίας. Έγινε καθηγητής στη Λειψία και διαδέχτηκε τον Windelband στο Πανεπιστήμιο της Ζυρίχης το 1877. Για ένα διάστημα, ήταν εκδότης του περιοδικού *Zeitschrift für wissenschaftliche Philosophie*. Το πρώτο έργο του ήταν το *Περί των δύο πρώτων φάσεων του σπινοζικού πανθεϊσμού* (*Über die beiden ersten Phasen des Spinozischen Pantheismus*, 1868). Το βασικότερο έργο του, *Κριτική της καθαρής εμπειρίας* (*Kritik der reinen Erfahrung*, 2 τόμοι, 1888-1890), ακολούθησε η τελευταία του μελέτη *Η ανθρώπινη έννοια του κόσμου* (*Der menschliche Weltbegriff*, 1891).

Στη μετακαντιανή *Κριτική* του, ο Αβενάριους παρουσίασε έναν ριζοσπαστικό θετικισμό που αναζητούσε τη θεμελίωση της φιλοσοφίας πάνω σε επιστημονικές αρχές. Αυτός ο «εμπειριοκριτικισμός» υπογράμμιζε την «καθαρή εμπειρία» και τις περιγραφικές και γενικές οριοθετήσεις της εμπειρίας. Οι μεταφυσικοί ισχυρισμοί για τη δυνατότητα υπέρβασης της εμπειρίας απορρίφθηκαν ως απλές κατασκευές του πνεύματος. Παρόμοια με τον Hume, ο Αβενάριους δεν αποδέχτηκε την οντολογική εγκυρότητα της ουσίας και της αιτιότητας. Αναζητώντας έναν επιστημονικό εμπειρισμό, προσπάθησε να σκιαγραφήσει την περιγραφική αποτίμηση της μορφής και του περιεχομένου της καθαρής εμπειρίας. Πίστευε πως η διχοτομία υποκειμένου-αντικειμένου, ο διαχωρισμός της έσωθεν και έξωθεν εμπειρίας, παραποιούσαν την πραγματικότητα. Αν μπορούσαμε να αποφύγουμε την «ενδοπροβολική» αίσθηση, σκέψη και βούληση στο πλαίσιο της εμπειρίας (άρα, τέμνοντάς τη σε υποκείμενο και αντικείμενο), θα ήταν εφικτή η επίτευξη της πρωτογενούς «φυσικής» θεώρησης του κόσμου.

Μολονότι ο Αβενάριους στην *Κριτική της καθαρής εμπειρίας* πίστευε πως οι μεταβολές στην

κατάσταση του εγκεφάλου παραλληλίζονται με την κατάσταση στη συνείδηση, δεν περιόρισε τις αισθητηριακές ή συνειδησιακές καταστάσεις στις φυσιολογικές μεταβολές του εγκεφάλου. Επειδή η θεωρία του για την καθαρή εμπειρία υπέσκαπτε τον δογματικό υλισμό, ο Lenín, με το έργο του *Υλισμός και Εμπειριοκριτικισμός* (μετάφραση στα αγγλικά: 1952), άσκησε κριτική στη φιλοσοφία του. Η γνωσιολογία του επηρέασε τον Mach και η έμφαση που έδινε στην καθαρή εμπειρία είχε αξιοσημείωτη επίδραση στον James. **Βλ. επίσης ΔΙΧΟΤΟΜΙΑ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟΥ-ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΥ.**

G.J.S. / Γ.Μ.

Αβερρόνς [Averroes], στα αραβικά: Ιμπν Ρουσντ (Ibn Rushd, 1126-1198). Μουσουλμάνος φιλόσοφος, νομικός και γιατρός. Βλαστός μιας μακράς γενεαλογίας *κάδι* (*qādīs*, ιεροδικαστών), γεννήθηκε στην Κόρδοβα και εκπαιδεύθηκε στον ισλαμικό νόμο. Όταν ο Ιμπν Τουφάιλ (Ibn Tufayl), ο συγγραφέας της φιλοσοφικής αλληγορίας *Χάι Ιμπν Γιακζάν* (*Hayy Ibn Yaqzān*), τον παρουσίασε στον Αλμοχάδα ηγεμόνα, προσποιήθηκε άγνοια της φιλοσοφίας, μόνο και μόνο για να μάθει ότι ο ηγέτης της δυναστείας που ενέπνεε τόσο φόβο για την ορθοδοξία της ήταν εξαιρετικά εξοικειωμένος με τα φιλοσοφικά ζητήματα. Του χάρισε μία τιμητική τήβεννο κι ένα άλογο ιππασίας και αργότερα τον κάλεσε να γράψει τα περίφημα υπόμνηματά του στον Αριστοτέλη και τον διόρισε *κάδι* της Σεβίλης· τελικά διαδέχθηκε τον Ιμπν Τουφάιλ ως βασιλικός γιατρός και έγινε αρχιδικαστής της Κόρδοβα. Διώχθηκε όταν ο διάδοχος του σουλτάνου χρειάστηκε ορθόδοξη υποστήριξη στον πόλεμό του με τη χριστιανική Ισπανία, αλλά πέθανε ειρηνικά στο Μαρακές, καθώς τα διατάγματα εναντίον του είχαν πλέον ανακληθεί.

Τα έργα του, που συχνότατα διασώζονται σε εβραϊκές ή λατινικές μεταφράσεις (το «Αβερρόνς» αντιπροσωπεύει μια προσπάθεια εκλατινισμού του «Ιμπν Ρουσντ»), περιλαμβάνουν αστρονομικά και ιατρικά γραπτά· σύντομα, μεσαία και μακρά υπομνήματα στον Αριστοτέλη («ήταν το ύψιστο ανθρώπινο πνεύμα»)· ένα υπόμνημα στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα, και δύο εμπνευσμένες δικανικές συνηγορίες της φιλοσοφίας: την *Αποφασιστική πραγματεία* και την *Ασυνέπεια της ασυνέπειας*. Η πρώτη υποστηρίζει πως η φιλοσοφία, παρότι περιορίζεται στον ειδήμονα, έχει παραγγελλεί μέσω

της προτροπής του *Κορανίου* (59, 2) να διαλογίζεται ο άνθρωπος πάνω στο Θείο Σχέδιο. Η δεύτερη αντικρούει την *Ασυνέπεια των φιλοσόφων* του αλ-Γκαζάλι (al-Ghazālī), υπερασπίζοντας τη φυσιοκρατία και τη θεωρούμενη ως συνεπαγωγή της, την ιδέα της αιωνιότητας του κόσμου, ωστόσο συχνά απομακρύνεται από τα περισσότερο πλατωνίζοντα και πρωτότυπα δόγματα του Αβικέννα, κυριότερου αντιπάλου του αλ-Γκαζάλι. Έτσι, ο Αβερρόνς απορρίπτει την ιδέα του Αβικέννα ότι ο ίδιος ο κόσμος είναι τυχαίος, καθώς ον εξαρτάται μόνο από τις εμμενείς του αιτίες, υποστηρίζοντας ότι η απάλειψη της αναγκαιότητας, που είναι το αναγνωριστικό γνώρισμα της σοφίας του Θεού, δεν θα μας άφηνε τρόπο να συναγάγουμε έναν σοφό γεννήτορα της φύσης. Εντέλει, ο Αβερρόνς αρνείται την εκπόρευση και ζητάει να επαναφέρει τη φυσική θεολογία σε μια φυσική της ύλης και της κίνησης, αποφεύγοντας τη μεταφυσική προσέγγιση του Αβικέννα και εντοπίζοντας τη δράση του Θεού στην επιβολή τάξης στην αιώνια ύλη. Σε ό,τι αφορά στη σωματική ανάσταση, στην ατομική πρόνοια και στα θαύματα, προσφεύγει στην παραδεδομένη αυθεντία, στα παραμύθια και στην μπλόφα· ακόμη και η υπεράσπιση εκ μέρους του της αιτιακής αναγκαιότητας αναδίδει έναν δογματισμό ο οποίος εκφράζει την αμηχανία της θέσης του και τη σκληρήνωση της περιπατητικής σκέψης. Διατηρεί, ωστόσο, την ιδέα ότι ο νους είναι αθάνατος, και στην πραγματικότητα απρόσωπος: αφού μόνο η ύλη διαφοροποιεί τα άτομα, όλοι οι νόες είναι, σε τελευταία ανάλυση, ένας· οδηγούνται στην εκπλήρωση και στη μακαριότητα ερχόμενοι σε επαφή (*ittisāl*· πρβλ. την *αφή* του Πλωτίνου) με τον Ενεργό Νου.

Πολλοί Ιουδαίοι φιλόσοφοι, όπως ο Narboni και ο Albalag, ακολούθησαν ρητά τα επιχειρήματα του Αβερρόν, επανερμηνεύοντας, αντιστοίχως, τον Μαϊμονίδη. Αλλά οι προσπάθειες του Αβερρόν να συσσωματώσει το ρητορικό και το διαλεκτικό με το φιλοσοφικό λόγο οδήγησαν στο στιγματισμό των χριστιανών οπαδών του ως υποστηρικτών μιας «διπλής αλήθειας», μολοντί κανένα κείμενό του δεν υποστηρίζει ένα τέτοιο δόγμα. Ο Σιγίρος της Βραβάντης, ο Βοήθιος της Δακίας και ο Μπερνιέ της Νιβέλ καταδικάστηκαν για αβερροϊκή αίρεση στο Παρίσι το 1270. Ωστόσο, από τον 13ο μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα οι λατινόφωνοι λόγιοι διάβαζαν κατά κανόνα τον Αρι-

στοτέλη μέσα από τα σχόλια του Αβερρόη. Στους φιλοσόφους που ανταποκρίθηκαν στη σκέψη του περιλαμβάνονται ο Ιμπν Ταϊμίγια (Ibn Taymiyya, απεβ. το 1327), ο Γκερσονίδης, ο Αλβέρτος ο Μέγας και ο Ακινάτης. Η πεισματική εμμονή του Sripinza στην αιωνιότητα του κόσμου τον συνδέει ζωηρά με τον Αβερρόη. **Βλ. επίσης ΑΡΑΒΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ.** L.E.G. / Φ.Τ.

Αβικέννας [Avicenna], στα αραβικά: Ιμπν Σίνα (Ibn Sīnā, 980-1037). Μουσουλμάνος φιλόσοφος και γιατρός. Γεννημένος κοντά στην Μπουχάρα, όπου ο πατέρας του υπηρετούσε ως επαρχιακός διοικητής, ο Αβικέννας ανδρώθηκε την εποχή που κατέρρεε η περσική δυναστεία των Σασσανιδών και πέρασε μεγάλο μέρος της ζωής του καταφεύγοντας από αυλή σε αυλή για να αποφύγει τους κινδύνους της ληστρικής κατάκτησης του Μαχμούντ της Γκάζνα. Η αυτοβιογραφία του τον περιγράφει ως έναν διορατικό μελετητή της φιλοσοφίας και άλλων ελληνικών επιστημών ο οποίος δεν μπορούσε να αντιληφθεί το στόχο των *Μετά τα Φυσικά* του Αριστοτέλη, μέχρις ότου διάβασε ένα σύντομο δοκίμιο του αλ-Φάραμπι (al-Fārābī, 870-950) που του έδειξε τι σημαίνει να αναζητείς τη φύση τού είναι ως τέτοιου.

Στη μεταφυσική ακριβώς επρόκειτο ο Αβικέννας να συμβάλει τα μέγιστα στη φιλοσοφία, συνθέτοντας με λαμπρό τρόπο τις αντιτιθέμενες προσεγγίσεις της αριστοτελικής-νεοπλατωνικής παράδοσης με το μονοθεϊσμό της δημιουργίας που υποστήριζε η ισλαμική διαλεκτική θεολογία (*καλάμ*). Εκεί που ο Αριστοτέλης αναζητούσε και έβρισκε το είναι στην πληρέστερη έννοιά του σε αυτό που είναι από τη φύση του αμετάβλητο (πρωτίστως, στα γένη των πραγμάτων, στα ουράνια σώματα και στον κόσμο ως όλον), το *καλάμ* αντιλαμβάνονταν το είναι ως άμεσα δεδομένο, μην επιτρέποντας καμία αναγωγή από το απλό ενδεχομενικό συμβάν σε οιοδήποτε αναγκαίες ιδιότητες, συστοιχίες, συνέχειες ή ακολουθίες. Το αποτέλεσμα ήταν μια αυστηρά ατομιστική περιστασιοκρατία [occasionalism = οκκαζιοναλισμός, θεωρία των περιπτώσιακών αιτιών] που, σε τελευταία ανάλυση, βασιζόταν σε μία πρώιμη εκδοχή λογικού ατομισμού. Ο Αβικέννας διατήρησε έναν αριστοτελικό νατουραλισμό παράλληλα με την ιδέα των Γραφών περί ενδεχομενικότητας του κόσμου υποστηρίζοντας ότι κάθε πεπερασμένο ον είναι

ενδεχομενικό καθ' εαυτό αλλά αναγκαίο σε σχέση με τα αίτιά του. Προσάρμοσε τη νεοπλατωνική θεωρία της εκπόρευσης του αλ-Φάραμπι σε τούτη τη σχηματοποίηση και πολιτογράφησε στη φιλοσοφία τη δική του ιδιαίτερη εκδοχή του θεολογικού επιχειρήματος της ενδεχομενικότητας: κάθε ον πρέπει να είναι είτε αναγκαίο είτε ενδεχομενικό, εάν όμως είναι ενδεχομενικό, απαιτεί μια αιτία· δεδομένου ότι δεν είναι δυνατή μια άπειρη αναδρομή, πρέπει να υφίσταται ένα Αναγκαίο Ον, που είναι, ως εκ τούτου, απλό, έσχατη αιτία όλων των άλλων πραγμάτων.

Ο Αβικέννας βρήκε καταφύγιο στην αυλή κάποιου Άλα αλ-Ντάουλα, ο οποίος αντιστάθηκε γενναία στις στρατιωτικές επιθέσεις του Μαχμούντ στην επικράτεια του γύρω από το Ισφαχάν και έκανε το φιλόσοφο και διακεκριμένο λόγιο βεζίρη του. Εδώ ο Αβικέννας ολοκλήρωσε το περίφημο φιλοσοφικό του έργο *Σίφα* (γνωστό στα λατινικά ως *Sufficiencia*) και συνέταξε το *Κάνουν φι Τιμπ* (*Canun fi Tibb*, ο γαληνικός *Κανόνας*), που παρέμεινε εν χρήσει ως ιατρικό εγχειρίδιο μέχρις ότου υποχώρησε από τις επικρίσεις που δέχθηκε κατά την Αναγέννηση. Η φιλοσοφία του Αβικέννα ήταν ο κεντρικός στόχος της πολεμικής του μουσουλμάνου θεολόγου αλ-Γκαζάλι (al-Ghazālī) στο έργο του *Η ασυνέπεια των φιλοσόφων*, βάσει κυρίως του επιχειρήματος ότι η διατήρηση του αριστοτελικού δόγματος περί αιωνιότητας του κόσμου εκ μέρους του φιλοσόφου αντιφάσκει με τον ισχυρισμό του ότι ο Θεός είναι ο δημιουργός του κόσμου. Οι επαναλαμβανόμενες διαβεβαιώσεις του Αβικέννα περί των αναγκαίων αιτιακών δεσμών και του καθολικά δεσμευτικού χαρακτήρα της θεϊκής γνώσης, υποστήριζε ο αλ-Γκαζάλι, καθιστούσαν αδύνατα τα θαύματα και τη θεία διακυβέρνηση υπερβολικά απρόσωπη για να δικαιούται αυτό το όνομα. Ωστόσο, τα φιλοσοφικά έργα του Αβικέννα (που αριθμούν πάνω από μια εκατοντάδα στο αραβικό και, μερικές φορές, περσικό τους πρωτότυπο) συνέχισαν να ασκούν τεράστια επιρροή στους Μουσουλμάνους και Ιουδαίους φιλοσόφους και (μέσω των λατινικών τους μεταφράσεων) στους φιλόσοφους της Δύσης. **Βλ. επίσης ΑΡΑΒΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ.**

L.E.G. / Φ.Τ.

αβίντια [avidya]. Σανσκριτική λέξη που σημαίνει «άγνοια», «έλλειψη σοφίας». Η *αβίντια* είναι κεντρική έννοια των ινδικών φιλοσοφικών συστημά-

των, τα οποία προσπαθούσαν να εξηγήσουν τους λόγους της υποδούλωσης στο κάρμα που οδηγούν στον πόνο και στη λύτρωση από αυτή τη υποδούλωση μέσω πνευματικής απελευθέρωσης. Η γενική ιδέα ήταν πως τα δεσμά του κάρμα προκαλούνται εξαιτίας της *αβίντια* που αποτελεί άγνοια της πραγματικής φύσης της πραγματικότητας. Όταν η σοφία διώχνει την *αβίντια*, το άτομο απαλλάσσεται από τα δεσμά. Στην ινδική φιλοσοφία αναπτύσσονται πολλές θεωρίες για τη φύση και το μεταφυσικό *status* της *αβίντια*. Αν η *αβίντια* προκαλεί υποδούλωση και παγιδεύει το άτομο στον κύκλο μετενσαρκώσεων μέσα από τη ζωή και το θάνατο, που ακριβώς εδράζεται και πώς δημιουργείται;

D.K.C. / Σ.Β.

αγαθό. Βλ. ΗΘΙΚΗ.

αγαθό, κοινό. Βλ. ΚΟΙΝΟ ΑΓΑΘΟ.

αγαθόν*. Αρχαίος ελληνικός όρος που σημαίνει «καλό» ή «το καλό». Από τον Σωκράτη και ύστερα, το *αγαθόν** αποτέλεσε το κεντρικό αντικείμενο της φιλοσοφικής έρευνας. συχνά θεωρήθηκε ως ο σκοπός κάθε ορθολογικής πράξης. Ο Πλάτων, στην παρομοίωση του ήλιου στην *Πολιτεία*, το ταύτισε με την Ιδέα του Αγαθού, την πηγή της πραγματικότητας, της αλήθειας και της κατανοησιμότητας των πραγμάτων. Ο Αριστοτέλης το ερμήνευσε ως *ευδαιμονία**, δηλαδή ως διανοητική ή ηθική αρετή, άποψη που διαμέσου του στωικισμού και του νεοπλατωνισμού έφτασε στο χριστιανισμό. Θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι οι σύγχρονες θεωρίες της ωφελιμότητας (utility) ουσιαστικά ασχολούνται με το ίδιο σωκρατικό ερώτημα.

R.C. / Α.Σ.

αγαθοποιητικό χαρακτηριστικό [good-making characteristic]. Ένα χαρακτηριστικό που καθιστά αγαθό οτιδήποτε είναι εγγενώς ή εμφύτως αγαθό. Οι υποστηρικτές της ηδονοκρατίας θεωρούν ότι η ηδονή και ό,τι συμβάλλει σε αυτήν αποτελούν τα μοναδικά αγαθοποιητικά χαρακτηριστικά. Οι πλουραλιστές υποστηρίζουν πως τα παραπάνω χαρακτηριστικά είναι μόνο μερικά μεταξύ πολλών άλλων αγαθοποιητικών χαρακτηριστικών, στα οποία συμπεριλαμβάνονται, για παράδειγμα, η γνώση, η φιλία, η ομορφιά και το πράττειν από αίσθημα καθήκοντος. Βλ. **επίσης ΗΘΙΚΗ, ΗΛΟΝΟΚΡΑΤΙΑ.**

B.R. / Γ.Α.

αγαθοπραξία. Βλ. ΑΡΕΤΟΛΟΓΙΚΗ ΗΘΙΚΗ.

αγαθοφροσύνη. Βλ. ΑΡΕΤΟΛΟΓΙΚΗ ΗΘΙΚΗ.

αγάπη*. Αρχαίος ελληνικός όρος που σημαίνει την ανιδιοτελή αγάπη για όλους τους ανθρώπους. *Αγαπισμός* ονομάζεται μερικές φορές μια ηθική θεωρία σύμφωνα με την οποία η αγάπη αυτού του είδους συνιστά την κύρια αρετή και οι πράξεις είναι καλές στο βαθμό που την εκφράζουν. Η αρχαία ελληνική λέξη *αγάπη** συχνά χρησιμοποιείται στην *Κανή Διαθήκη*, όπως, επίσης, συχνά χρησιμοποιείται και στις σύγχρονες γλώσσες για να υποδηλώσει το είδος αγάπης που ο εκάστοτε συγγραφέας εξιδανικεύει. Στην *Κανή Διαθήκη*, όμως, χρησιμοποιείται με ευρύτερη σημασία, έτσι ώστε το όποιο ηθικό ιδεώδες πρέπει μάλλον να αναζητηθεί στους ουσιώδεις ισχυρισμούς του κειμένου και όχι στο γλωσσικό νόημα της λέξης. R.M.A. / Α.Σ.

αγάπης, ηθική της. Βλ. ΗΘΙΚΗ ΤΩΝ ΘΕΙΩΝ ΕΝΤΟΛΩΝ.

Αγί, Πιερ ντ'. Βλ. ΝΤ' ΑΓΙ.

αγκάμα [āgama], σανσκριτικά: «αυτό που έχει φανερωθεί». Θρησκευτικό κείμενο μεγάλου κύρους κάποιου ινδικού δόγματος. Υπάρχουν ινδουιστικές, τζαϊνιστικές και βουδιστικές *αγκάμα*. Οι ινδουιστικές *αγκάμα* ανήκουν σε τρεις κύριες κατηγορίες: τα κείμενα Βαϊσνάβα αφορούν στη λατρεία του Βισνού, τα κείμενα Σαίβα αφορούν στη λατρεία του Σίβα και τα ταντρικά κείμενα στη λατρεία της Σάκτι. Ο σιβαϊσμός, για παράδειγμα, έχει είκοσι οκτώ *αγκάμα*. Μία *αγκάμα* μπορεί να δίνει οδηγίες σχετικά με το πώς να κατασκευάζονται ναοί ή αγάλματα, να παρουσιάζει τεχνικές διαλογισμού ή να σχολιάζει μεθόδους λατρείας. Ο βουδισμός Μαχαγιάνα χρησιμοποιεί τον όρο *αγκάμα* για τις θεμελιώδεις διδασκαλίες του βουδισμού Θεραβάντα.

K.E.Y. / Φ.Τ.

αγνοιολογία [agnoiology], από την ελληνική λέξη *άγνοια**. Η μελέτη της ποιότητας και των συνθηκών της κατάστασης της άγνοιας. L.P.P. / Γ.Α.

αγνωστικισμός [agnosticism] (α-στερητ. + *γνωστός**). Όρος που επινόησε ο Thomas Henry Huxley το 1869, προκειμένου να δηλώσει τη φιλο-

σοφική και θρησκευτική στάση όσων υποστηρίζουν ότι οι μεταφυσικές ιδέες ούτε αποδεικνύονται ούτε διαψεύδονται. Ο Huxley γράφει χαρακτηριστικά: «Ούτε βεβαιώνω ούτε αρνούμαι την αθανασία της ψυχής. Δεν βλέπω το λόγο να το πιστέψω, αλλά, από την άλλη, δεν έχω τρόπο να το διαψεύσω. Δεν έχω *a priori* αντίρρηση στο δόγμα».

Αγνωστικισμός είναι μια μορφή σκεπτικισμού έναντι της μεταφυσικής και ιδιαίτερα του θεϊσμού. Η θέση ενίοτε αποδίδεται στον Kant, ο οποίος υποστήριζε ότι δεν μπορούμε να γνωρίσουμε τον Θεό ή την αθανασία, αλλά θα πρέπει να αρκεστούμε στην πίστη. Ο αγνωστικισμός δεν πρέπει να συγγέεται με τον αθεϊσμό, την άποψη ότι ο Θεός δεν υπάρχει. **Βλ. επίσης ΑΘΕΪΣΜΟΣ.**

L.P.R. / Θ.Π.

Αδελάρδος του Μπαθ [Adelard of Bath] (περ. 1070 - περ. 1145). Άγγλος βενεδικτίνος μοναχός, προσωπικότητα σημαντική για τη συνεισφορά του στην εισαγωγή της αραβικής επιστήμης στη Δύση. Αφού αποπεράτωσε τις σπουδές του στην Τουρ, δίδαξε στη Λαόν, έπειτα πέρασε τα επόμενα επτά χρόνια ταξιδεύοντας στην Ιταλία, πιθανότατα στην Ισπανία, στη Σικελία και στη Συρία, πριν επιστρέψει στην Αγγλία. Στο διάλογό του *Περί του ίδιου και του διαφορετικού* παρατηρεί, σχετικά με τις καθολικές έννοιες, πως τα ονόματα των ατομικών πραγμάτων, των ειδών και των γενών επιβάλλονται επί της ίδιας ουσίας εν σχέσει προς διαφορετικά επίπεδα. Έγραψε, επίσης, τα *Εβδομήντα έξι ερωτήματα περί της φύσεως*, που βασίστηκαν σε αραβικές γνώσεις· έργα πάνω στη χρήση του άβακα και του αστρολάβου· ένα έργο σχετικά με την εκτροπή γερακιών και μετέφρασε την αραβική *Ενύνοπη εισαγωγή στην Αστρονομία* του Αμπού Μα'σάρ (Abu Ma'shar's), τους αστρονομικούς πίνακες του Αλ Κουαρίζμι (al-Khwarizmi) και τα *Στοιχεία του Ενκλειδή*. J.Lo. / Γ.Μ.

αδιαμφισβήτητο. **Βλ. ΠΡΟΝΟΜΙΑΚΗ ΠΡΟΣΒΑΣΗ.**

αδιαφάνεια. **Βλ. ΠΟΣΟΔΕΙΞΗ ΕΝΤΟΣ, ΑΝΑΦΟΡΙΚΑ ΔΙΑΦΑΝΗΣ.**

αδιαφάνεια, αναφορική. **Βλ. ΑΝΑΦΟΡΙΚΑ ΔΙΑΦΑΝΗΣ.**

αδιαφανές πλαίσιο. **Βλ. ΠΟΣΟΔΕΙΞΗ ΕΝΤΟΣ.**

αδιαφανής κατασκευή. **Βλ. ΠΟΣΟΔΕΙΞΗ ΕΝΤΟΣ.**

αδιάφορα*. **Βλ. ΣΤΩΙΚΙΣΜΟΣ.**

αδιαφορίας, αρχή της. **Βλ. ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΑΔΙΑΦΟΡΙΑΣ.**

αδιαφορίας, ελευθερία της. **Βλ. ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΒΟΥΛΗΣΗΣ, ΧΙΟΥΜ.**

αδυναμία της βούλησης. **Βλ. ΑΚΡΑΣΙΑ*.**

αθανασία. **Βλ. ΕΞΑΪΛΩΣΗ, ΨΥΧΗ.**

Αθανάσιος [Athanasius] (περ. 297-373). Από τους πρώτους χριστιανούς Πατέρες, επίσκοπος Αλεξανδρείας (μολονότι συχνά εξοριζόταν από το θρόνο του) και κυρίαρχος πρωταγωνιστής στις έριδες του 4ου αιώνα γύρω από τη σχέση του Χριστού προς τον Θεό Πατέρα. Μέσω σημαντικότερων έργων, όπως *Περί ενανθρωπήσεως*, *Κατά αρειανών*, και *Επιστολές περί του Αγίου Πνεύματος*, ο Αθανάσιος συνέβαλε τα μέγιστα στη διατύπωση των κλασικών δογμάτων της Ενσάρκωσης και της Τριαδολογίας. Αντιτιθέμενος σε όλες τις μορφές αρειανισμού που απέρριπταν τη θεία φύση του Χριστού, υποβιβάζοντάς τον σε κτίσμα, ο Αθανάσιος δίδασκε, με τη φρασεολογία του Συμβόλου της Νίκαιας, πως ο Χριστός ο Υιός, και συνακόλουθα το Άγιο Πνεύμα, ήταν *ομοούσιοι** με τον Θεό Πατέρα. Επομένως, με ορολογία και έννοιες που αντλήθηκαν από την ελληνική φιλοσοφία, βοήθησε στη σφυρηλάτηση του διακεκριμένου χριστιανικού και αντιελληνιστικού δόγματος του αιώνιου τριαδικού Θεού που σαρκώθηκε πραγματικά εν χρόνω, αποκαθιστώντας στην αθανασία την ανθρώπινη φύση, την οποία είχε απολέσει λόγω της αμαρτίας, προσκολλούμενη στην κατάσταση της φθοράς και της πνευματικής παρακμής. **Βλ. επίσης ΑΡΕΙΑΝΙΣΜΟΣ.** A.E.L. / Γ.Μ.

αθεϊσμός [atheism] (*α-*στερητ. + *θεός**). Η άποψη πως δεν υπάρχουν θεοί. Η ευρέως διαδεδομένη αντίληψη ισχυρίζεται απλώς πως δεν πιστεύει στον Θεό και είναι συνεπής προς τον αγνωστικισμό. Η αυστηρότερη αντίληψη διατυπώνει τον ισχυρισμό πως δεν υπάρχει κανένας Θεός· αυτή είναι η άποψη που κυρίως χρησιμοποιείται. Στην *Απολογία* του, ο Σωκράτης κατηγορείται για αθεϊσμό επειδή δεν πιστεύει στους επίσημους αθηναϊ-

κούς θεούς. Ορισμένοι διακρίνουν ανάμεσα στον θεωρητικό και στον πρακτικό αθεϊσμό. Θεωρητικά άθεος είναι αυτός που συνειδητά απορρίπτει την ύπαρξη ενός υπέρτατου όντος, ενώ ο πρακτικά άθεος ίσως πιστεύει πως υπάρχει ένα υπέρτατο ον, ωστόσο ζει σαν να μην υπάρχει θεός.

L.P.P. / Γ.Μ.

αθέμιτη λειτουργία του ελάσσονος [όρου]. Βλ. ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΣ.

αθέμιτη λειτουργία του μείζονος [όρου]. Βλ. ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΣ.

Α-θεωρία χρόνου. Βλ. ΧΡΟΝΟΣ.

Άιγερ, Ά(λφρεντ) Τζ(ουλς) [Ayer, A(lfred) J(ules)] (1910-1989). Βρετανός φιλόσοφος, από τους σημαντικότερους Βρετανούς λογικούς θετικιστές. Κατείχε δεσποζούσα θέση στην αναλυτική φιλοσοφία, καθώς σταδιακά τροποποιούσε την προσκόλλησή του σε βασικά σημεία των απόψεών του. Σπούδασε στο Ήτον και στην Οξφόρδη, και ύστερα από μια σύντομη περίοδο στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης άρχισε να παραδίδει διαλέξεις στη φιλοσοφία στο Christ's College το 1933. Μετά τον πόλεμο επέστρεψε στην Οξφόρδη ως διδάσκων και έπειτα ως κοσμήτορας του Wadham College. Κατείχε ως καθηγητής της φιλοσοφίας του νου και της λογικής την έδρα Grote στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου (1959-1978), καθηγητής της λογικής στην έδρα Wykeham του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης και μέλος του New College (1959-1978) και του Wolfson College της Οξφόρδης (1978-1983). Ο Άιγερ έλαβε τον τίτλο του ιππότη το 1973 και υπήρξε ιππότης της Λεγεώνας της Τιμής. Στο πρώιμο έργο του ανέπτυξε καθαρά και επιτακτικά τις συνέπειες των θεωριών των θετικιστών πως όλες οι γνωστικές προτάσεις, είτε είναι αναλυτικές και *a priori* είτε συνθετικές, ενδεχομενικές και *a posteriori*, και πως οι εμπειρικά έλλογες πρέπει να είναι επαληθεύσιμες (πρέπει να αποδέχονται την επιβεβαίωση ή τη διάψευση). Σε αυτό το πλαίσιο, υπερασπίστηκε τις αναγωγικές αναλύσεις του εγώ, του εξωτερικού κόσμου και άλλων νόων. Προτάσεις που αναφέρονται σε αξίες και αποτυγχάνουν να εκπληρώσουν το κριτήριο νοήματος που θέτει ο εμπειριστής, αλλά αψηφούν τη φυσιοκρατική ανάλυση, στερούνταν

την αξία της αλήθειας, τους αποδιδόταν, ωστόσο, *συγκινησιακό περιεχόμενο*. Σε όλα τα έργα του υποστήριζε μια θεμελιοκρατική προοπτική στη γνωσιολογία, στην οποία τα δεδομένα των αισθήσεων (αργότερα θα περιγραφούν περισσότερο ουδέτερα) διακατείχαν όχι μόνο μια προνομιούχο επιστημική θέση, αλλά αποτελούσαν το θεματικό αντικείμενο των βασικότερων προτάσεων, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν σε αναγωγικές αναλύσεις. Μολονότι στο όψιμο έργο του τροποποίησε ουσιαστικά πολλές από τις πρώιμες ιδέες του, εγκαταλείποντας το μεγαλύτερο μέρος του αυστηρού αναγωγισμού τους, παρέμεινε πιστός στην εμπειριστική εκδοχή της θεμελιοκρατίας και στη βασική ιδέα του για το κριτήριο της επαληθευσιμότητας του νοήματος. Στα βασικά του έργα περιλαμβάνονται τα εξής: *Γλώσσα, αλήθεια και λογική (Language, Truth and Logic)*· *Η θεμελίωση της εμπειρικής γνώσης (The Foundation of Empirical Knowledge)*· *Τα προβλήματα γνώσης (The Problems of Knowledge)*· *Φιλοσοφικά δοκίμια (Philosophical Essays)*· *Η έννοια ενός προσώπου (The Concept of a Person)*· *Οι απαρχές του πραγματισμού (The Origins of Pragmatism)*· *Μεταφυσική και κοινός νους (Metaphysics and Common Sense)*· *Ράσσελ και Μουρ: Η αναλυτική κληρονομιά (Russell and Moore: The Analytical Heritage)*· *Τα κεντρικά ζητήματα της φιλοσοφίας (The Central Questions of Philosophy)*· *Πιθανότητα και τεκμήριο (Probability and Evidence)*· *Η φιλοσοφία τον 20ό αιώνα (Philosophy in the Twentieth Century)*· *Ράσσελ (Russell)*· *Χιουμ (Hume)*· *Ελευθερία και ηθικότητα, Λουδοβίκος Βιτγκενστάιν (Freedom and Morality, Ludwig Wittgenstein)*· και *Βολταίρος (Voltaire)*. Βλ. επίσης ΣΥΓΚΙΝΗΣΙΟΚΡΑΤΙΑ, ΛΟΓΙΚΟΣ ΘΕΤΙΚΙΣΜΟΣ.

R.A.F. / Γ.Μ.

Αϊννσίδημος. Βλ. ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, ΣΚΕΠΤΙΚΙΣΜΟΣ, ΣΚΕΠΤΙΚΟΙ.

Αϊνστάιν, Άλμπερτ [Einstein, Albert] (1879-1955). Αμερικανός φυσικός, γεννημένος στη Γερμανία, ο οποίος διατύπωσε τις θεωρίες της ειδικής και γενικής σχετικότητας και συνέβαλε καθοριστικά σε διάφορους κλάδους της φυσικής, της φιλοσοφικής ανάλυσης και κριτικής της νεότερης φυσικής, κυρίως στις θεωρίες της σχετικότητας και της κβαντικής. Ο Αϊνστάιν βραβεύτηκε με το Νόμπελ Φυσικής το 1922, «ιδιαίτερα για την ανακάλυψη του νόμου του φωτοηλεκτρικού φαινομένου».

Γεννημένος στο Ουλμ του γερμανικού κρατιδίου Βύρτεμπεργκ, ο Αϊνστάιν σπούδασε φυσική στο Πολυτεχνείο της Ζυρίχης στην Ελβετία. Κλήθηκε στο Βερολίνο ως διευθυντής του Ινστιτούτου Φυσικής Kaiser Wilhelm (1914), στο αποκορύφωμα του γερμανικού υπερεθνικισμού που επικράτησε κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο. Η αντίδρασή του ήταν να κυκλοφορήσει ένα διεθνιστικό «Μανιφέστο προς τους Ευρωπαίους» και να υποστηρίξει σιωνιστικά και ειρηνιστικά προγράμματα. Η δραματική επικύρωση της γενικής θεωρίας της σχετικότητας (1919) έκανε τον Αϊνστάιν διάσημο διεθνώς. Όμως, η φήμη του τον κατέστησε συχνό στόχο των Γερμανών αντισιμητών οι οποίοι, κατά τη διάρκεια ενός χαρακτηριστικού επεισοδίου, κατηγόρησαν τη θεωρία της σχετικότητας ως «εβραϊκή απάτη». Το 1933 ο Αϊνστάιν έφυγε από τη Γερμανία για το Institute for Advanced Study του Πρίνστον. Παρ' όλο που η ζωή του ήταν πάντα επικεντρωμένη στην επιστήμη, ασχολήθηκε, επίσης, με την πολιτική και τον πολιτισμό της εποχής του. Διατηρούσε εκτεταμένη αλληλογραφία (η δημοσίευσή της θα ξεπεράσει τους σαράντα τόμους) τόσο με διάσημους όσο και με απλούς ανθρώπους, συμπεριλαμβανομένης της σημαντικής φιλοσοφικής αλληλογραφίας με τον Cassirer, τον Reichenbach, τον Mortiz Schlick, και άλλους. Παρ' όλες τις επιφυλάξεις του απέναντι στο λογικό θετικισμό, αποτέλεσε κάτι σαν προστάτη του κινήματος βοηθώντας στην εξασφάλιση ακαδημαϊκών θέσεων σε διάφορες από τις ηγετικές μορφές του. Το 1939 ο Αϊνστάιν υπέγραψε ένα γράμμα που συνέταξε ο πυρηνικός φυσικός Leo Szilard, το οποίο πληροφορούσε τον πρόεδρο Ρούζβελτ για τις προοπτικές τιθάσευσης της ατομικής ενέργειας και προειδοποιούσε για τις γερμανικές προσπάθειες να φτιάξουν τη βόμβα. Ο Αϊνστάιν δεν συμμετείχε πραιτέρω στην ανάπτυξη ατομικών όπλων και αργότερα έπαιξε σημαντικό ρόλο στο κίνημα εναντίον τους. Το 1952 του προσφέρθηκε η θέση προέδρου του Ισραήλ, αλλά την απέρριψε. Μέχρι το θάνατό του εργαζόταν για τη δημιουργία μιας ενοποιημένης θεωρίας πεδίου, και ως ιδρυτής του κινήματος Pugwash για τον πυρηνικό αφοπλισμό συνυπέγραψε με τον Russell ένα σχετικό μανιφέστο.

Η φιλοσοφική σκέψη του Αϊνστάιν επηρεάστηκε αρχικά από τον Kant και αργότερα από τη μελέτη του Hume και του Mach, των οποίων η

επιρροή φαίνεται στον οπερασιοναλισμό που υιοθέτησε για να χειριστεί το χρόνο στο διάσημο άρθρο για την ειδική σχετικότητα το 1905. Σε αυτό το έργο διαφαίνεται, επίσης, το πάθος για ενότητα στην επιστήμη, χαρακτηριστικό σχεδόν όλης της επιστημονικής του σκέψης, το οποίο μπορεί να συσχετιστεί με το μονισμό του Spinoza, έναν φιλόσοφο τον οποίο διάβαζε και ξαναδιάβαζε. Ως προς τη σχετικότητα, ο Αϊνστάιν τόνιζε τη μη μεταβλητότητα του χωροχρονικού διαστήματος και πρόκρινε το ρεαλισμό όσον αφορά στη δομή του χωροχρόνου. Ο ρεαλισμός εμφανίζεται και στο έργο του για την κίνηση Brown (1905), το οποίο εμφανώς παρακινήθηκε από το έντονο ενδιαφέρον του να αποδείξει την πραγματικότητα των μορίων (και των ατόμων), καθώς και στη ρεαλιστική θεώρηση των κβάντων φωτός στην ανάλυσή του για το φωτοηλεκτρικό φαινόμενο (1905). Παρ' όλο που πρωτοστάτησε στην ανάπτυξη της στατιστικής φυσικής, ιδίως με τις πολύτιμες έρευνές του στα κβαντικά φαινόμενα (1905-1925), ποτέ δεν έπαιξε να ασπάζεται τον ντετερμινισμό [αιτιοκρατία] ως τη μοναδική, αληθινά θεμελιώδη προσέγγιση στις φυσικές διαδικασίες. Εδώ πάλι μπορεί κανείς να δει μια συγγένεια με τον Spinoza. Ο ρεαλισμός και ο ντετερμινισμός έφεραν τον Αϊνστάιν σε σύγκρουση με τη νέα κβαντική θεωρία (1925-1926), της οποίας η εξάρτηση από τον παρατηρήτη και η «προσφυγή στη στατιστική» τον έπεισαν ότι δεν θα μπορούσαν να συγκροτήσουν τη γνησίως θεμελιώδη φυσική. Παρά τη μεγάλη του επιρροή κατά την ανάπτυξή της, έγινε ο πιο δριμύς επικριτής της, δεν συνεισέφερε ποτέ στην εκλέπτυσή της και απεναντίας στράφηκε στο πρόγραμμα της ενοποίησης των ηλεκτρομαγνητικών και βαρυτικών πεδίων σε μία μεγάλη, ντετερμινιστική σύνθεση που με κάποιο τρόπο θα περιλάμβανε τα κβαντικά φαινόμενα ως οριακές ή ενικές περιπτώσεις. Είναι γενικά αποδεκτό ότι το πρόγραμμά του για το ενοποιημένο πεδίο δεν ήταν επιτυχές, παρ' όλο που τα οράματά του συνεχίζον να εμπνέουν άλλα ενοποιητικά προγράμματα, και οι κριτικές εκτιμήσεις του για την κβαντική μηχανική ακόμη προσβάλλουν την εργαλειοκρατία που συνδέεται με τη συγκεκριμένη θεωρία.

Οι φιλοσοφικοί στοχασμοί του Αϊνστάιν συγκροτούν ένα σημαντικό κεφάλαιο στη σκέψη του 20ού αιώνα. Αντιλαμβανόταν το ρεαλισμό λιγότερο ως ένα μεταφυσικό δόγμα και περισσότερο ως

ένα προγραμματικό κίνητρο, και υποστήριζε ότι ο ντετερμινισμός ήταν ένα χαρακτηριστικό των θεωριών παρά μια άμεση έκφραση του κόσμου. Παράλληλα με την ενότητα της επιστήμης, άλλα κεντρικά θέματα που περιλαμβάνονται στη σκέψη του είναι η απόρριψη του επαγωγισμού και η αποδοχή του ολισμού και της κατασκευασιοκρατίας ή συμβατισμού: υπογράμμιζε ότι τα νοήματα, οι έννοιες και οι θεωρίες είναι ελεύθερα δημιουργήματα και δεν συνιστούν λογικές παραγωγές από την εμπειρία, αλλά υπόκεινται κατά βάση στα γενικά κριτήρια της κατανοησιμότητας, της εμπειρικής επάρκειας και της λογικής απλότητας. Ο ολισμός είναι, επίσης, εμφανής στην οξυδερκή του ανάλυση της ελεγχιμότητας της γεωμετρίας και στην από μέρους του απόρριψη του γεωμετρικού συμβατισμού του Poincaré. **Βλ. επίσης ΝΤΕΤΕΡΜΙΝΙΣΜΟΣ [ΑΙΤΙΟΚΡΑΤΙΑ], ΘΕΩΡΙΑ ΠΕΔΙΩΝ, ΚΒΑΝΤΙΚΗ ΜΗΧΑΝΙΚΗ, ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ.** A.F. / A.K.

αισθηματοκρατία [sensationalism = αισθησιαρχία].

Η πεποίθηση πως όλες οι νοητικές καταστάσεις – ιδίως οι γνωστικές καταστάσεις – προκύπτουν, μέσω σύνθεσης ή συνειρμού, από την αίσθηση. Συχνά συνδέεται με την άποψη πως οι αισθήσεις παρέχουν τη μόνη ένδειξη για τις πεποιθήσεις μας, ή (σπανιότερα) με την άποψη πως οι δηλώσεις περί του κόσμου μπορούν να αναχθούν, δίχως απώλειες, σε δηλώσεις περί των αισθήσεων.

Ο Hobbes ήταν ο πρώτος σημαντικός αισθησιοκράτης των νέων χρόνων. «Δεν υπάρχει καμία αντίληψη στον ανθρώπινο νου», έγραψε, «που να μην έχει αποτυπωθεί προηγούμενως, εν όλω ή εν μέρει, στα αισθητήρια όργανα. Τα υπόλοιπα συνάγονται από αυτή την πρωταρχή». Όμως, αυτή η πεποίθηση έγινε δημοφιλής κατά τον 18ο αιώνα, σε μεγάλο βαθμό χάρη στην επίδραση του Locke. Ο ίδιος ο Locke δεν ήταν αισθησιοκράτης, επειδή θεωρούσε πως ο αναστοχασμός του νου επί των ενεργημάτων του συνιστά μια ανεξάρτητη πηγή ιδεών. Ωστόσο, η διάκρισή του μεταξύ απλών και σύνθετων ιδεών χρησιμοποιήθηκε από τους αισθησιοκράτες του 18ου αιώνα, όπως ο Condillac και ο Hartley, για να εξηγήσουν πως αντιλήψεις οι οποίες μοιάζουν τόσο μακρινές από την αίσθηση μπορούν, μολαταύτα, να προκύπτουν από αυτές. Και προκειμένου να εξηγήσουν τους ιδιαίτερους τρόπους με τους οποίους συνδυάζονται στην πραγμα-

τικότητα οι απλές ιδέες, ο Condillac και ο Hartley επικαλέστηκαν ένα δεύτερο μηχανισμό που περιέγραψε ο Locke: το συνειρμό των ιδεών.

Τα «στοιχειώδη» αισθήματα – οι δομικοί λίθοι της πνευματικής μας ζωής – θεωρούνταν από τους αισθησιοκράτες ως ακούσια, ανεξάρτητα της κρίσεως, ελεύθερα από ερμηνεία, διακριτά ή ατομικά, και αδιάψευστα. Οι αισθησιοκράτες του 19ου αιώνα προσπάθησαν να εξηγήσουν την κατ' αίσθηση αντίληψη επί τη βάση αυτών των δομικών λίθων· πάλεψαν ιδιαίτερα για την εξήγηση της αντίληψης του χώρου και του χρόνου. Οι κριτικοί του Ύστερου 19ου αιώνα, όπως ο Ward και ο James, παρουσίασαν ισχυρά επιχειρήματα κατά της αναγωγής της αντίληψης στην αίσθηση. Η αντίληψη, υποστήριζαν, περιλαμβάνει και άλλα πράγματα πέρα από την παθητική πρόσληψη (ή τον ανασυνδυασμό ή το συνειρμό) των διακριτών μοριών μιας πληροφορίας η οποία δεν επιδέχεται διόρθωση. Πρότειναν μια αλλαγή προοπτικής προς μια λειτουργιστική σκοπιά που συμβάδιζε στενά με τις επικρατούσες τότε τάσεις στη βιολογία από την οποία η αισθηματοκρατία δεν κατάφερε πλέον να απομακρυνθεί πλήρως. **Βλ. επίσης ΕΜΠΕΙΡΙΣΜΟΣ, ΧΟΜΠΣ, ΑΝΤΙΛΗΨΗ.** K.P.W. / A.S.

αισθήσεις, ειδικές. **Βλ. ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΙΚΑΝΟΤΗΤΩΝ.**

αίσθησις*. **Βλ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ.**

αισθητά [sensibilia, ενικός: sensible]. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε από τον Russell για εκείνες τις οντότητες για τις οποίες κανένας (τη συγκεκριμένη στιγμή) δεν έχει αντιληπτική επίγνωση, αλλά οι οποίες είναι, από κάθε άλλη άποψη, ακριβώς σαν τα αντικείμενα της αντιληπτικής επίγνωσης.

Αν κάποιος είναι άμεσος ρεαλιστής και πιστεύει ότι τα αντικείμενα των οποίων έχει επίγνωση στην αισθητηριακή εμπειρία είναι συνήθη φυσικά αντικείμενα, τότε βέβαια τα αισθητά δεν είναι παρά φυσικά αντικείμενα των οποίων κανένας (τη συγκεκριμένη στιγμή) δεν έχει επίγνωση. Υποθέτοντας (μαζί με τον κοινό νου) ότι τα συνήθη αντικείμενα εξακολουθούν να υπάρχουν όταν κανένας δεν έχει επίγνωσή τους, προκύπτει ότι τα αισθητά υπάρχουν. Αν όμως κάποιος πιστεύει (όπως ο Russell) ότι αυτό του οποίου έχει επίγνωση στη συνήθη αισθητηριακή εμπειρία είναι κά-

ποιο είδος ιδέας στο νου, ένα – όπως αποκαλείται – αισθητηριακό δεδομένο, τότε το *status* των αισθητών είναι προβληματικό. Ένα αισθητό καταλήγει τότε να είναι ένα μη αντιληπτό αισθητηριακό δεδομένο. Σύμφωνα με ορισμένες (συνήθειες) έννοιες περί αισθητηριακών δεδομένων, αυτό μοιάζει με έναν πόνο που δεν αισθανόμαστε, αφού η ύπαρξη ενός αισθητηριακού δεδομένου (όχι ως αισθητηριακού δεδομένου, αλλά ως οποιουδήποτε πράγματος) εξαρτάται από το ότι κάποιος το αντιλαμβάνεται. Το να υπάρχουν (τέτοια πράγματα) *είναι* να γίνονται αντιληπτά (βλέπε το «*esse ist percipi*»). Αν όμως κάποιος επεκτείνει την έννοια του αισθητηριακού δεδομένου (όπως έτεινε να κάνει ο Moore) σε *οτιδήποτε* του οποίου έχουμε (άμεση) επίγνωση στην αισθητηριακή αντίληψη, τότε τα αισθητά μπορεί να υπάρχουν ή να μην υπάρχουν. Εξαρτάται από αυτά – τα φυσικά αντικείμενα ή τις ιδέες στο νου – για τα οποία έχουμε άμεση αντίληψη στην αισθητηριακή εμπειρία (και φυσικά από τα εμπειρικά γεγονότα, που αφορούν στο κατά πόσο τα αντικείμενα εξακολουθούν να υπάρχουν όταν δεν γίνονται αντιληπτά). Αν οι άμεσοι ρεαλιστές έχουν δίκιο, τα άλογα και τα δένδρα, όταν δεν παρατηρούνται, είναι αισθητά. Το ίδιο και οι εξωτερικές επιφάνειες των αλόγων και των δένδρων (πράγματα που κάποτε ο Moore θεώρησε ότι είναι αισθητηριακά δεδομένα). Αν οι άμεσοι ρεαλιστές κάνουν λάθος, και αυτά των οποίων έχουμε αντιληπτική επίγνωση είναι «ιδέες στο νου», τότε το αν τα αισθητά υπάρχουν εξαρτάται από το αν τέτοιες ιδέες μπορούν να υπάρχουν *ξέχωρα* από το νου. Βλ. επίσης **ΑΝΤΙΛΗΨΗ, ΡΑΣΣΕΛ**.

F.D. / T.M.

αισθητά, ειδικά. βλ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ.

αισθητά, κοινά. βλ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *SENSUS COMMUNIS*.

αισθητά, ξεχωριστά. βλ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΙΚΑΝΟΤΗΤΩΝ*.

αισθητές φαινόμενες ποιότητες. βλ. *ΦΑΙΝΟΜΕΝΕΣ ΠΟΙΟΤΗΤΕΣ*.

αισθητηριακά δεδομένα. βλ. *ΑΝΤΙΛΗΨΗ*.

αισθητήριο [sensorium]. Η θέση και η αιτία της

αίσθησης στον εγκέφαλο των ανθρώπων και άλλων ζώων. Ο όρος δεν είναι μέρος της σύγχρονης ψυχολογικής ορολογίας· ανήκει στην προσυμπεριφορική, προεπιστημονική ψυχολογία, ειδικά του 17ου και του 18ου αιώνα. Μόνο πλάσματα που διαθέτουν αισθητήριο θεωρούνταν ικανά για σωματικές και αντιληπτικές αισθήσεις. Μερικοί στοχαστές πίστευαν ότι το αισθητήριο, όταν ερεθιζόταν, παρήγαγε, επίσης, μυϊκή δραστηριότητα και κίνηση.

G.A.G. / A.K.

αισθητική [aesthetics]. Ο κλάδος της φιλοσοφίας που εξετάζει τη φύση της τέχνης, αλλά και το χαρακτήρα της εμπειρίας της τέχνης και του φυσικού μας περιβάλλοντος. Εμφανίστηκε ως διακριτός κλάδος της φιλοσοφίας κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα στη Μ. Βρετανία και στην Ηπειρωτική Ευρώπη. Η αναγνώριση της αισθητικής ως διακριτού κλάδου της φιλοσοφίας συνέπεσε με την ανάπτυξη θεωριών της τέχνης που ομαδοποιούσαν τη ζωγραφική, την ποίηση, τη γλυπτική, τη μουσική και το χορό (συχνά και την αρχιτεκτονική τοπίων) σε ένα ομοειδές σύνολο, *les beaux arts*, ή τις *καλές τέχνες*. Ο Baumgarten δημιούργησε τον όρο «αισθητική» στο βιβλίο του *Σκέψεις για την ποίηση* (1735) για να ονομάσει τον έναν από τους δύο κλάδους μελέτης της γνώσης, και πιο συγκεκριμένα τον κλάδο που μελετά τις αισθητηριακές εμπειρίες που συνοδεύονται από το συναίσθημα. Ο Baumgarten υποστήριζε πως αυτός ο κλάδος προσφέρει έναν τύπο γνώσης διαφορετικό από τις διακριτές αφηρημένες ιδέες που μελετά η «λογική». Ο όρος προέρχεται από το αρχαιοελληνικό ρήμα *αισθάνομαι** και έτσι «το αισθητικό» συνδέεται πάντα στενά με την αισθητηριακή εμπειρία και τα είδη συναισθημάτων που προκαλούνται από αυτήν.

Ζητήματα που σχετίζονται με τον κλάδο της αισθητικής είναι τα παρακάτω: Υπάρχει μια ειδική στάση, η αισθητική στάση, την οποία θα πρέπει να υιοθετούμε απέναντι στα έργα τέχνης και στο φυσικό περιβάλλον, και πώς διαμορφώνεται αυτή; Υπάρχει ένα ξεχωριστό είδος εμπειρίας, η αισθητική εμπειρία, και ποια είναι αυτή; Υπάρχει ένα ειδικό αντικείμενο το οποίο έλκει την προσοχή μας και αποτελεί το αισθητικό αντικείμενο; Τέλος, υπάρχει μια διακριτή αξία, η αισθητική αξία, που είναι συγκρίσιμη με τις ηθικές, επιστημονικές και θρησκευτικές αξίες; Μερικά ζητήματα ταυτίζονται με αυτά που εμπήπουν στη φιλοσο-

φία της τέχνης, όπως αυτά που αφορούν στη φύση του ωραίου και στην ύπαρξη μιας ικανότητας του γούστου που ενεργοποιείται όταν κρίνουμε τον αισθητικό χαρακτήρα και την αισθητική αξία των φυσικών αντικειμένων ή των έργων τέχνης.

Η αισθητική περιλαμβάνει, επίσης, και τη φιλοσοφία της τέχνης. Το πιο κεντρικό ζήτημα στη φιλοσοφία της τέχνης είναι ο ορισμός της «τέχνης». Δεν έχουν όλοι οι πολιτισμοί, αλλά ούτε και είχαν, μια έννοια της τέχνης που να συμπίπτει με αυτή που εμφανίστηκε στη Δυτική Ευρώπη κατά τη διάρκεια του 17ου και του 18ου αιώνα. Τι, λοιπόν, δικαιολογεί την εφαρμογή της έννοιας αυτής σε πράγματα τα οποία έχουν δημιουργήσει άνθρωποι άλλων πολιτισμών; Επίσης, υπάρχουν πολλές εικόνες (ανάμεσα στις οποίες και πίνακες), τραγούδια, κτίρια και κείμενα τα οποία δεν είναι τέχνη. Τι διακρίνει τότε τις εικόνες, τα μουσικά κομμάτια, κ.λπ., που είναι τέχνη, από αυτά που δεν είναι; Ποικίλες απαντήσεις έχουν προταθεί, που ταυτίζουν την τέχνη με τη μορφή, με την εκφραστικότητα, με τις προθέσεις του δημιουργού, με τον κοινωνικό ρόλο και με τις χρήσεις των αντικειμένων.

Ήδη από τον 18ο αιώνα είχαν ξεκινήσει διαμάχες για το τι μπορεί να θεωρηθεί ως «τέχνη». Μερικοί υποστήριζαν πως η αρχιτεκτονική και η κεραμική δεν αποτελούν τέχνη επειδή εξυπηρετούν, κατά κύριο λόγο, χρηστικούς σκοπούς, ενώ τα μυθιστορήματα για πολύ καιρό δεν συμπεριλαμβάνονταν στις «καλές τέχνες», διότι δεν λαμβάνουν υπόσταση σε ένα απευθυνόμενο στις αισθήσεις μέσο. Τέτοιου είδους διαμάχες συνεχίζουν να γεννιούνται όσον αφορά στα νέα μέσα και στο τι μπορεί να συνιστά νέες μορφές τέχνης, όπως ο κινηματογράφος, το βίντεο, η φωτογραφία, η performance art, η found art, τα έπιπλα, οι αφίσες, η γλυπτική τοπίου, η ψηφιακή και η ηλεκτρονική τέχνη. Σήμερα, τα γλυπτά μπορεί να γίνονται από ακαθαρσίες ή περιττώματα, ή από διάφορα άλλα πεταμένα προϊόντα της μαζικής παραγωγής, αντί να είναι φτιαγμένα από μάρμαρο ή χαλκό. Συχνά εκφράζεται από τους καλλιτέχνες του 20ού αιώνα μια ρητή απόρριψη της δεξιοτεχνίας και της τεχνικής, ενώ το καλλιτεχνικό αντικείμενο περιλαμβάνει πια στοιχεία καθημερινά και κοινότοπα και όχι μόνο τα μυθολογικά, ιστορικά και θρησκευτικά θέματα, όπως συνέβαινε στο παρελθόν. Όλες αυτές οι εξελίξεις εγείρουν ερωτήματα για τη σχετι-

κότητα της κατηγορίας της «καλής» ή «υψηλής» τέχνης.

Μια άλλη βασική θεματική της φιλοσοφίας της τέχνης αφορά στο πώς θα πρέπει τα αντικείμενα της τέχνης να ερμηνεύονται, να εκτιμώνται και να κατανοούνται. Μερικές απόψεις υπογραμμίζουν το γεγονός ότι τα έργα τέχνης αποτελούν προϊόντα ατομικών προσπαθειών και γι' αυτό ένα έργο τέχνης θα πρέπει να αντιμετωπίζεται μέσα από το πρίσμα του δημιουργού, των γνώσεων, της δεξιοτεχνίας και των προθέσεών του. Άλλες αποδίδουν νόημα στο έργο τέχνης, σύμφωνα με τον τρόπο που αυτό εδραιώνεται από τις κοινωνικές συμβάσεις και πρακτικές της εποχής του καλλιτέχνη, ακόμη και αν αυτές αγνοούνται ή δεν έχουν γίνει κατανοητές από τον ίδιο. Ενώ πάλι άλλες νοσηματοδοτούν το έργο σύμφωνα με τον τρόπο που γίνεται αποδεκτό από τους χρήστες του, ακόμη και αν δεν ήταν στην πραγματικότητα παρόντες την περίοδο που αυτό δημιουργήθηκε.

Άραγε, υπάρχουν αντικειμενικά κριτήρια για την αξιολόγηση συγκεκριμένων έργων τέχνης; Έχουν υπάρξει έντονες διαφωνίες για το αν οι αξιολογικές κρίσεις έχουν καθολική ισχύ ή για το αν μπορεί να διαφωνεί κανείς σχετικά με ζητήματα γούστου, εφόσον οι αξιολογικές κρίσεις εξαρτώνται από τις προτιμήσεις και τα ενδιαφέροντα κάθε ατόμου (ή κάποιας ομάδας ατόμων που έχουν τις ίδιες προτιμήσεις και τα ίδια ενδιαφέροντα). Μια κρίση όπως «Αυτό είναι καλό» σίγουρα φαίνεται να αποτελεί μια διαπίστωση που αφορά στο ίδιο το έργο, αν και συχνά μια τέτοια διαπίστωση βασίζεται στο είδος συναισθήματος, κατανόησης ή εμπειρίας που αποκομίζει κανείς από το έργο. Σε γενικές γραμμές, η αισθητική ή η καλλιτεχνική αξία ενός έργου διαχωρίζεται από την αίσθηση ότι είναι απλώς αρεστό. Είναι όμως, άραγε, δυνατόν να προσδιοριστεί το είδος γνώσης ή εμπειρίας που πρέπει να προσφέρει ένα έργο τέχνης στον κατάλληλα προετοιμασμένο δέκτη, και τι θα συνιστούσε την κατάλληλη αυτή προετοιμασία; Αποτελεί θέμα αντιγνωμίας αν ένα έργο τέχνης και οι καλλιτεχνικές αξίες νοούνται ανεξάρτητα από την ηθική, πολιτική και επιστημική του θέση ή τον αντίκτυπο που αυτό προκαλεί.

Η φιλοσοφία της τέχνης πραγματεύεται, επίσης, τη φύση του γούστου, του ωραίου, της φαντασίας, της δημιουργικότητας, της αναπαράστασης, της έκφρασης και της εκφραστικότητας: το ύψος-

το αν τα έργα τέχνης μεταδίδουν γνώση ή αλήθεια· τη φύση της αφήγησης και της μεταφοράς· τη σημασία του είδους· την οντολογική θέση των έργων τέχνης και το χαρακτήρα των συναισθηματικών μας αντιδράσεων απέναντι στην τέχνη.

Η έρευνα στον κλάδο της αισθητικής πάντα επηρεαζόταν από τις φιλοσοφικές θεωρίες της γλώσσας ή του νοήματος, τις θεωρίες της γνώσης και της αντιληψης· και συνεχίζει να επηρεάζεται, σε μεγάλο βαθμό, από θεωρίες της ψυχολογίας και των πολιτισμών, που περιλαμβάνουν εκδοχές της σημειωτικής, της ψυχανάλυσης, της γνωσιακής ψυχολογίας, του φεμινισμού και του μαρξισμού. Μερικοί θεωρητικοί στα τέλη του 20ού αιώνα δεν δέχονται το διαχωρισμό της αισθητικής από τις «καλές τέχνες» και θεωρούν πως δεν είναι δυνατόν να νοηθούν ως ξεχωριστά αυτόνομα ανθρώπινα φαινόμενα. Αντίθετα, υποστηρίζουν πως αυτές οι ίδιες οι κατηγορίες καταδεικνύουν και ενισχύουν συγκεκριμένα είδη πολιτισμικών προσεγγίσεων και σχέσεων εξουσίας. Αυτοί οι θεωρητικοί επιμένουν πως η αισθητική μπορεί και πρέπει να πάψει να υφίσταται ως ξεχωριστός κλάδος μελέτης και πως, αντίστοιχα, οι «αισθητικές» αξίες θα πρέπει να πάψουν να θεωρούνται ως ξεχωριστές. Αντιπροτείνουν μια κριτική του ρόλου που οι εικόνες (όχι μόνο της ζωγραφικής αλλά και του κινηματογράφου, της φωτογραφίας και της διαφήμισης), οι ήχοι, η αφήγηση και οι τριτοδιάστατες κατασκευές διαδραματίζουν στην έκφραση και στη διαμόρφωση ανθρώπινων συμπεριφορών και εμπειριών. Βλ. επίσης ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΙΔΙΟΤΗΤΑ, ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΣΤΑΣΗ, ΩΡΑΙΟΤΗΤΑ, ΕΚΦΡΑΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ, ΘΕΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ. S.L.F. / A.A.

αισθητική ιδιότητα [aesthetic property]. Ιδιότητα ή ποιότητα, όπως, για παράδειγμα, το να είναι κάτι εκλεπτυσμένο, φανταχτερό, γεμάτο χάρη, ισορροπημένο, γοητευτικό, μεγαλειώδες, κοινότοπο, κομψό, άτονο, άσχημο ή ωραίο. Αντίθετα, οι μη αισθητικές ιδιότητες είναι ιδιότητες που δεν απαιτούν ιδιαίτερη ευαισθησία ή αντιληπτικότητα για να γίνουν αντιληπτές – όπως, για παράδειγμα, το ότι ένας πίνακας είναι κατά κύριο λόγο μπλε, το ότι έχει σε μία γωνία ένα κόκκινο τετραγωνάκι ή τη φιγούρα κάποιου που γονατίζει στο κέντρο, ή το ότι η ένταση της μουσικής αυξάνει σε μια δεδομένη στιγμή. Μερικές φορές, υποστηρίζεται

πως χρειάζεται ειδική αντιληπτικότητα ή γούστο για να γίνουν αντιληπτές οι αισθητικές ποιότητες ενός έργου τέχνης και πως αυτό αποτελεί ένα καθοριστικό στοιχείο για να χαρακτηριστεί ένα αντικείμενο ως αισθητικό. Η συγκεκριμένη άποψη συνεπάγεται ότι οι αισθητικές ποιότητες δεν μπορούν να οριστούν με όρους που ανήκουν στις μη αισθητικές ποιότητες, παρ' όλο που μερικοί έχουν υποστηρίξει ότι οι αισθητικές ποιότητες συνιστούν προϊόντα επιγένεσης από μη αισθητικές ποιότητες. Βλ. επίσης ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ, ΩΡΑΙΟΤΗΤΑ, ΕΠΙΓΕΝΕΣΗ. S.L.F. / A.A.

αισθητική στάση [aesthetic attitude]. Η κατάλληλη στάση ή ψυχική κατάσταση για να προσεγγίσει κάποιος την τέχνη (ή τη φύση ή άλλα αντικείμενα ή γεγονότα), έτσι ώστε να μπορεί και να εκτιμήσει τις εγγενείς ποιότητες του έργου τέχνης που γίνονται αντιληπτές και να βιώσει, ως αποτέλεσμα αυτής της ενέργειάς του, μια αισθητική εμπειρία.

Η αισθητική στάση έχει ερμηνευτεί με πολλούς τρόπους: πρώτον, ως α-διάφορη [disinterested = α-διάφορη <μη ενδιαφερόμενη, ανιδιοτελής>], έτσι ώστε η εμπειρία ενός έργου τέχνης να μην επηρεάζεται από οποιοδήποτε ενδιαφέρον στις πιθανές πρακτικές του χρήσεις· δεύτερον, ως μέσο «αποστασιοποίησης» κάποιου από τον ίδιο του τον εαυτό και από τις προσωπικές του έγνοιες· τρίτον, ως ετασμός ενός αντικειμένου, απλώς και μόνο ως απευθυνόμενου στις αισθήσεις μας αντικειμένου, όπως τούτο είναι καθ' εαυτό και δι' εαυτό, κατά κάποιον τρόπο ανεπηρέαστο από την αντιληψη ή τη γνώση που μπορεί να έχει κάποιος για αυτό. Αυτές οι διαφορετικές έννοιες της αισθητικής στάσης έχουν κατά καιρούς συγκεραστεί και έχουν συγκροτηθεί σε μία ενιαία θεωρία.

Είναι εξαιρετικά αμφίβολο αν αυτό που αποκαλείται «αισθητική στάση» πράγματι υφίσταται. Δεν υπάρχει ούτε ένα συγκεκριμένο είδος πράξης ούτε ένας συγκεκριμένος τρόπος εκτέλεσης μιας καθημερινής πράξης που να διασφαλίζει ότι βλέπουμε ένα έργο τέχνης όπως «πραγματικά είναι» και που να συμβάλλει στο να έχουμε μια αισθητική εμπειρία. Επίσης, δεν υπάρχουν αμιγώς αισθητηριακές εμπειρίες αποκομμένες εντελώς από οποιοδήποτε γνωστικό περιεχόμενο. Οι κριτικές που ασκούνται στην έννοια της αισθητικής στάσης ενισχύουν τις απόψεις που εναντιώνονται

Το Φιλοσοφικό Λεξικό του Καίμπριτζ
θεωρείται το πλέον έγκυρο λεξικό φιλοσοφίας στον κόσμο.

Γραμμένο από μια διεθνή ομάδα τετρακοσίων σαράντα συγγραφέων-επιστημόνων, προσφέρει στον αναγνώστη την πλουσιότερη, πληρέστερη και πιο επικαιροποιημένη μελέτη των σημαντικότερων ιδεών και θεωριών που ανέπτυξαν μείζονες φιλόσοφοι στην ιστορία του ανθρώπινου πνεύματος, καθώς και των φιλοσοφικών ρευμάτων που έχουν αναδυθεί από την εποχή της αρχαιότητας έως τις μέρες μας.

Το Φιλοσοφικό Λεξικό του Καίμπριτζ καλύπτει όλο το φάσμα της Φιλοσοφίας, από την αρχαία ελληνική σκέψη έως και τα αναπτυσσόμενα πεδία της σύγχρονης Φιλοσοφίας του Νου και της Εφαρμοσμένης Ηθικής. Ταυτόχρονα, το λεξικό δεν περιορίζεται μόνο στην παρουσίαση της δυτικής φιλοσοφίας, αλλά στις σελίδες του περιλαμβάνονται εκτενή λήμματα για την ιαπωνική, την αραβική, την ισλαμική, την αφρικανική και τη νοτιοαμερικανική φιλοσοφία.

***Το Φιλοσοφικό Λεξικό του Καίμπριτζ* συγκροτείται από 4.727 λήμματα φιλοσοφίας, γραμμένα από 440 κορυφαίους συγγραφείς-επιστήμονες και μεταφρασμένα από 16 Έλληνες ειδικούς.**

«Πιθανότατα το καλύτερο λεξικό φιλοσοφίας που έχει γραφτεί στην αγγλική γλώσσα...»

Richard Rorty

«Ένα αξιοθαύμαστο επίτευγμα...»

Alasdair MacIntyre

«Ένα υπέροχο έργο αναφοράς...»

Edward Said

9 789600 442274
4 KZ3 4176 ISBN 978-960-04-4227-4